

RECENSIONES

Àngel ANGLADA ANFRUNS, *Las obras de Paciano publicadas por V. Noguera y edición crítica del Liber de Paenitentibus*. Discurso leído en la solemne apertura del curso 1982-83. Universitat de València 1982, 92 pp.

El títol manifesta les dues parts de l'obra present: estudi de l'edició de les obres de sant Pacià de Barcelona a cura de Vicent Noguera, publicada a València l'any 1780 (9-46) i edició crítica del *Liber de paenitentibus* (49-81). Completen el treball tres índexs: el de noms propis (83-85), l'analític (85-88) i el de referència a passos de les altres obres del mateix autor (89), ultra el general (81-82).

Les pàgines dedicades a l'edició de Vicent Noguera i Ramon són exposició completa d'un tema, alguns punts del qual Anglada ja havia tocat en la comunicació al simposi sobre «Mayans y la Ilustración», el resum de la qual el lector pot trobar en les «Notícies bibliogràfiques» d'aquest volum. L'actual estudi comença recordant els treballs previs a l'edició de les obres de sant Pacià encarregats successivament a diversos especialistes per l'«Akademie der Wissenschaften» de Viena (9). Segueix un apartat en el qual hom pot trobar l'explicació històrica de l'encàrrec fet per l'antic bisbe de Barcelona, Josep Climent, al ja citat Vicent Noguera, el qual es proposà d'acostar el seu text a l'original, netejant-lo de les desfiguracions de tants de segles, cosa explicada en dues sèries de notes, crítiques al text llatí i explicatives també a la traducció castellana. Segueixen algunes pàgines dedicades a l'exposició que fa Noguera de la biobibliografia de sant Pacià (14-23) i sobretot al text de la seva edició, basada en el millor manuscrit, el Vat., Reg. 331, conegut a través de còpia de Francesc Pérez Baier, el qual però copià aquell exemplar en tant que resultat de les correccions introduïdes per Florus de Lió. Aquesta i d'altres causes explicarien les lectures equivocades, que Noguera atribueix a l'exemplar esmentat (24-25). El seu recurs al millor manuscrit explica la crítica de Noguera a les edicions anteriors, també a la «princeps», de les quals, però, només s'hauria distanciat parcialment (26-30). Anglada es fixa en particular en disset notes de crítica textual, cosa que li permet de donar el seu judici i d'introduir-nos en els problemes de la puresa del text, tan abundants en l'obra de Pacià (31-36). L'estudi s'acaba amb unes pàgines dedicades a exposar la influència tant del text llatí com de la traducció castellana de l'edició de Noguera en les edicions i traduccions posteriors, fins a la de Jaume Fàbregas (cf. ATCA, 2 [1983], 464, n. 668) (36-39). En apèndix són transcrits cinc textos del bisbe Josep Climent, en els quals aquest féu referència a la doctrina de sant Pacià, quatre cartes (dues d'elles fragmentàries) i un edicte pastoral de 1769 (42-46).

La segona part, després d'una introducció que presenta i avalua els exemplars manuscrits que contenen l'obra escrita del bisbe barceloní amb el corresponent «stemma codicum» (51), conté l'edició crítica de l'obra coneguda sota el títol de *Paraenesis ad paenitentiam*, que Anglada, d'acord amb el seu testimoni principal —el Vat., Reg. 331—, intitula *De paenitentibus*, acompanyada, a peu de pàgina, de doble aparat: el de referències a textos explícitament citats per sant Pacià, i el de variants de la tradició textual, tant manuscrita com impresa (55-72). Les darreres pàgines d'aquesta part són destinades a notes complementàries, en les quals l'autor discuteix problemes textuais (73-80).

El conjunt ens ofereix un primer tast d'allò que pot ésser la futura edició de les obres de sant Pacià, a la preparació de la qual l'autor ha dedicat llargs anys de feina,

que li ha d'ésser cordialment agràida. Car el tast que tenim a les mans ens permet d'endevinar dues almenys de les característiques d'aquest treball: la primera, i potser prèvia, és la reconstrucció de la història del text, a partir del primer exemplar conservat, en aquest cas el ja repetidament esmentat volum copiat a Lió sota la responsabilitat de Florus de Lió i revisat per ell. Si hem de judicar per la mostra de l'estudi de l'edició feta per Vicent Noguera, Anglada ha fet ací un treball minuciós, que li ha permès de conèixer, gairebé diria que paraula per paraula, quines són les parts que no han sofert variació i quines les més o menys problemàtiques de l'obra de Pacià de Barcelona. La segona, segurament només factible després de l'anterior, és l'intent d'oferir un text de Pacià tan fidel com sigui possible a l'original que eixí de les seves mans, saltant enrera de la còpia feta a Lió a mitjan segle IX. Correspon a Anglada el mèrit indiscutible d'haver treballat amb enginy i esforç en la restitució de la puresa inicial de molts passatges de Pacià, tal com el lector segurament recorda (cf. ATCA, 1 [1982], 324-325, nn. 15-17). La majoria de les seves solucions seran, sens dubte, acceptades. En algun cas, però, el crític creu que és possible de presentar hipòtesis de treball diverses de les seguides per Àngel Anglada.

Fixem-nos, per exemple, en el text de V, 3 (p. 60, línies 119-124 i més en concret línia 121). D'acord amb l'afirmació de l'autor (75), tota la tradició manuscrita és unànime a llegir «... sed omnem dissipauerint...», com també ho és a manifestar, a través de l'anotació marginal «r[equire]», la perplexitat davant un text evidentment corromput. Anglada, basat en la raó paleogràfica de la semblança entre l'abreviatura d'«omne» i la d'«ecclesia», proposa «... sed ecclesiam dissipauerint...». Penso, bo i demanant perdó per entrar en terreny desconegut, que és possible de seguir una altra hipòtesi: tot el context parla dels tres pecats «irremissibles»: la blasfèmia (o idolatria) (línia 107), l'homicidi (l. 109) i la fornicació (l. 110), agrupats en la línia 119: «Multi sanguinis rei. Multi idolis mancipati. Multi adulteri». I ací comença una explicació sobre la manera com s'ha d'entendre cada un d'aquests tres pecats, expressada mitjançant un període que destina a quiscun d'ells dues frases adversatives o contraposades. El relatiu a l'homicidi és complet i diu així:

«... non solas manus in homicidio plecti

sed et omne consilium quod alterius animam inepigit in mortem».

Devien seguir dues frases paral·leles de l'anterior, cosa que sembla indubtable, atesa la presència dels dos «sed omnem», però el text transmès des de la segona meitat del s. IX se saltà el segon hemistiqui del paral·lisme següent i el primer del tercer amb el resultat que segueix:

«nec eos tantum qui tura mensis adoleuere profanis

sed omnem [.....];

[.....] dissipauerint

sed omnem prorsus libidinem extra uxorium torum et complexus licitos euagantem reatu mortis astringi».

No és difícil de rastrejar el curs del pensament: no sols mereixen condemnació («nec eos tantum») els qui han sacrificat en altars pagans, ans encara qui ha comès qualsevol forma de pecat directe contra Déu, de manera que el text potser deia, seguint la indicació de la línia 107: «sed omnem <Deum blasphemantem>» o quelcom d'equivalent. La tercera contraposició també sembla fàcil de reconstruir: no sols són adúlterers els casats que pequen amb tercera persona, ans encara qualsevol (solters, per tant, inclosos) que cerca la voluptat sexual fora del matrimoni i l'acoblament legítim; per això, crec que la reconstrucció podria ésser «<nec solos eos qui coniugii fidem> dissipauerint, sed omnem prorsus...», etc. És només una hipòtesi que, en qualsevol cas, caldrà estudiar amb peu de rei, sobretot en allò que fa a les paraules concretes.

Fora del que acabo de dir, resto amb el dubte de si la grafia de la p. 59, línia 100, «...uioluauit...» no és una falta d'impremta, (com semblen ésser-ho «Tertuliano» en la p. 79, línia 16 i «priemra» en la p. 88, lín. 17. Sembla també que la referència explícita a «...in euangelio...» en la p. 71, l. 358, hauria d'ésser completada en l'aparat corresponent amb la indicació de Lc 15, 8-10 per a les línies 358-360 i a Lc 15, 3-7 per a les línies 360-361.

L'important, però, és l'esforç de purificació d'un text difícil, pel qual el prof. Àngel Anglada mereix tot el reconeixement i gratitud, acompanyats del desig que ben aviat tinguem la seva edició de tota l'obra de sant Pacià de Barcelona. El no massa llunyà centenari de la seva mort podria ésser excellent ocasió.

Josep PERARNAU

Germà COLON, *Llibre del Consolat de Mar*. Pròleg de Francesc de B. MOLL. Volum I, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana i Fundació Raimon Noguera, 1981, 258 pp. Volum II, Barcelona 1982, 288 pp.

La compilació barcelonina del *Llibre del Consolat de Mar*, aplec de normes que constituïren un veritable *Digestum* nàutic i mercantívol, arribà a ser llei general en tot el Mediterrani medieval i en el dret marítim modern, ha tingut una influència no menor a la dels llibres justinianeus en la legislació civil d'Europa; àdhuc en països que després van disposar d'un propi codi marítim, en la doctrina i la jurisprudència, hom seguí tenint en compte, com a dret subsidiari, la normativa d'aquell llibre. A casa nostra fou dret vigent fins a la promulgació del Codi de Comerç del 1828. Aquest llibre fou objecte de diverses traduccions en idiomes estrangers i de repetides edicions. Fora de les edicions catalanes de 1484-1485, 1502, les dues de 1518, i les de 1523, 1540, 1542, 1592 i 1791 de quan el *Llibre del Consolat de Mar* era dret positiu, amb criteri historicista hi hagué la d'Ernest Moliné i Brasés editada amb esplèndida presentació tipogràfica l'any 1914 i la preparada per Ferran Valls i Taberner que veié la llum en la benemèrita col·lecció d'«Els Nostres Clàssics» (1930-1933).

Però, malgrat la reconeguda importància històrica, jurídica i econòmica d'aquest llibre i del seu evident valor filològic, encara no s'havia publicat una bona edició crítica del text català, fins que han sortit a la llum els dos volums del *Llibre del Consolat de Mar* que han publicat les fundacions Vives Casajoana i Noguera, a cura del professor Germà Colon, amb la col·laboració de la Secció Catalana de la Universitat de Basilea.

Aquests dos primers volums es redueixen a la transcripció del text, prenent per base el del manuscrit més antic, o sia el de la Real de Mallorca que donà a conèixer Arcadi Garcia l'any 1968.

La tasca del professor Colon i els seus col·laboradors és un model d'extremada pulcritud, car aplica a la transcripció, tal volta innecessàriament, la metodologia paleogràfica adequada als textos de la més venerable antiguitat o de rellevant interès lingüístic. Després d'una bona i exhaustiva recerca de manuscrits, col·laciona el text del segle XIV, pres com a bàsic, amb els altres ja coneguts del *Llibre de Sant Pere* de l'Arxiu Històric de Mallorca (segle XIV-XV) i els de l'Arxiu Municipal de València, de Josep Font de Rubinat (avui Felip Font de Venero), els dos de la Biblioteca Nacional de París, el de la Biblioteca de Catalunya, el de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i el de la Universitat de Càller, tots ells del segle XV; afegeix entre els textos col·lacionats el de l'edició «princeps» de l'any 1484-1485. En l'aparat crític, hom ha volgut prescindir de la sistemàtica usual i les indicacions abreuiades en llatí generalment empra-

des, ací vénen substituïdes per advertiments en català, cosa que ja a cop d'ull s'observa menys clara i més complicada.

L'edició manté l'ordre sistemàtic adoptat tradicionalment, o sia el que, iniciat a la primera de les estampacions, ja es té per clàssic i seguiren les posteriors edicions, àdhuc la de Moliné i Brasés de l'any 1914. Així s'han obviat els inconvenients que, cara a la utilització i citacions del text, poden pervenir dels destriaments i reestructuracions més o menys perfectes d'aquests monuments jurídic-documentals. Altrament, pel que fa a l'obra que recensionem, hi haurà un tercer volum on es farà l'estudi històric-jurídic i es podran explicar els components i les etapes de formació del *Llibre del Consolat de Mar*.

Dins l'aspecte material de l'edició, tal volta fent ús de diferents tipus o cossos de lletra, s'haurien diferenciat millor les rúbriques i el text dels respectius capítols.

En el capítol de presentació de l'obra, Arcadi Garcia i Germà Colon adverteixen de la propera publicació d'un tercer volum dedicat a l'estudi històric-jurídic i filològic i en el qual s'inclourà un diplomatarí recollit pel mateix Arcadi Garcia, de privilegis i documents relatius als consolats catalans medievals.

El pròleg, substanciós i equànime, de Francesc de B. Moll, fa esment de la indiscutible importància de l'obra.

Des d'ara podem tenir aquesta edició del *Llibre del Consolat de Mar* per definitiva, car després de l'exhaustiva recerca de manuscrits que ha precedit la seva preparació, s'ha fet gairebé impossible l'aportació de textos nous. L'obra és d'abast internacional i, per la seva perfecció, està cridada a ser d'obligada consulta pels especialistes, tant filòlegs com juristes i historiadors en general, d'ací i de fora, fins al punt que farà arraconar les edicions precedents, les quals restaran amb un valor purament bibliogràfic.

J. M. PONS I GURI

Raimundi LULLI, *Opera latina 156-167 Parisiis anno MCCCX composita* (Raimundi Lulli opera latina tomus VI), edidit Helmut RIEDLINGER (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XXXIII), Turnholt 1978, XIV i 522 pp.

Raimundi LULLI, *Opera latina 168-177 Parisiis anno MCCCXI composita* (Raimundi Lulli opera latina tomus VII), edidit Hermogenes HARADA (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XXXII), Turnholt 1975, XII i 358 pp.

Raimundi LULLI, *Opera latina 178-189 Parisiis anno MCCCXI composita* (Raimundi Lulli opera latina tomus VIII), edidit Hermogenes HARADA (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XXXIV), Turnholt 1980, XII i 342 pp.

Raimundi LULLI, *Opera latina 120-122 in Monte Pessulano anno MCCCIV composita* (Raimundi Lulli opera latina tomus IX), edidit Aloisivs MADRE (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XXXV), Turnholt 1981, XXXVIII i 328 pp.

Raimundi LULLI, *Opera latina 114-117, 119 in Monte Pessulano anno MCCCIV composita* (Raimundi Lulli opera latina tomus X), edidit Louis SALA-MOLINS (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XXXVI), Turnholt 1982, XXVIII i 420 pp.

Raimundi LULLI, *Opera latina 135-141 in Monte Pessulano annis MCCCVIII-MCCCIX composita* (Raimundi Lulli opera latina tomus XI), edidit Charles LOHR (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XXXVII), Turnholt 1983, XXII i 384 pp.

Els sis volums, objecte del present comentari, són el resultat d'una col·laboració internacional entre l'«Institut für Lull-Forschung» de la Facultat de Teologia de la

Universitat de Friburg de Brisgòvia i la col·lecció «Corpus Christianorum», en la seva sèrie «Continuatio Mediaevalis».

El primer, conduït per l'ara ja traspasat Friedrich Stegmüller, empenqué una nova edició, aquesta vegada crítica, de les obres llatines de Llull i, en col·laboració amb la «Maioricensis Schola Lullistica», en publicà a Ciutat de Mallorca els cinc primers volums entre els anys 1959 i 1967.

Per la seva banda el 1954 naixia a Bèlgica, a redós de la Universitat Catòlica de Lovaina, l'empresa editorial del «Corpus Christianorum» amb la intenció de reproduir en la col·lecció les millors edicions patrístiques existents, però en el curs de pocs anys es transformà en un marc per a la publicació d'edicions crítiques pròpiament dites d'obres cristianes, en general no posteriors al segle XII, cosa que no fou obstacle a la inclusió de les obres llatines de Ramon Llull, redactades a cavall entre els segles XIII i XIV.

Els sis volums indicats al començament són el primer resultat d'aquesta col·laboració i, tal com el lector ja ha pogut veure, corresponen als volums VI-XI de la col·lecció iniciada a Mallorca. No cal dir que el fet d'haver emigrat definitivament al centre d'Europa l'edició de les obres llatines de Llull causa un cert sentiment de reanca, però, d'altra banda, és compensat per la satisfacció produïda per la inclusió de les obres lullianes en el «Corpus Christianorum», cosa que representa una integració, gosaríem a dir definitiva, de Llull, durant segles tan menystingut, en la societat dels grans escriptors de l'Edat Mitjana, la seva homologació com a autor que cal tenir en compte en l'àmbit internacional.

Tal com el lector ja haurà advertit, cada un d'aquests volums presenta una unitat cronològica, en el sentit d'incloure les obres successivament publicades per Ramon Llull en un determinat espai de temps. I res no ajudarà tant a tenir una idea concreta d'allò que els sis volums representen com la simple enumeració de les obres lullianes que cada un conté. El primer o sisè de la col·lecció inclou la *Metaphysica nova et compendiosa* (1-51), el *Liber novus physicorum et compendiosus* (53-83), el *Liber de ente infinito* (85-115), el *Liber correlativorum innatorum* (117-152), el *Liber de praedestinatione et praescientia* (153-175), el *Liber de modo naturali intelligendi* (177-223), la *Supplicatio Raimundi* (225-250), el *De conversione subiecti et praedicati et medii* (251-275), el *Liber reprobationis aliquorum errorum Averrois, quos contra fidem sanctam catholicam aliqui nituntur inducere* (277-318), el *Liber in quo declaratur quod fides sancta catholica est magis probabilis quam improbabilis* (319-373), el *Liber de possibili et impossibili* (375-466) i el *De fallaciis quas non credunt facere aliqui qui credunt esse philosophantes contra purissimum actum Dei verissimum et perfectissimum* (467-488).

El volum segon, setè de la sèrie, conté la *Disputatio Raimundi et averroistae* (1-17), el *Liber natalis pueri parvuli Christi Iesu* (19-73), el *Liber lamentationis philosophiae* (75-126), el *Liber contradictionis* (127-158), el *Liber de syllogismis contradictoriis* (159-198), el *Liber de divina unitate et pluralitate* (199-136), els *Sermones contra errores Averrois* (237-262), el *Liber de efficiente et effectu* (263-291), el *Liber facilis scientiae* (293-317) i les *Quaestiones factae supra librum facilis scientiae* (319-341).

En el tercer i vuitè, respectivament, trobem el *Liber de Deo ignoto et de mundo ignoto* (1-32), el *Liber de forma Dei* (33-101), el *Liber de divina existentia et agentia* (103-137), el *Liber de quaestione valde alta et profunda* (139-174), el *Liber de ente quod simpliciter est per se et propter se existens et agens* (179-245), el *De erroribus Averrois et Aristotelis* (247-257) i la *Vita coetanea* (259-309).

El quart i novè és format només per tres obres: el *De ascensu et descensu intellectus* (1-199), el *Liber de demonstratione per aequiparantiam* (201-231) i el *De fine* (233-291).

Les obres del volum cinquè i desè són quatre: el *Liber de significatione* (1-100),

el *Liber de consilio* (101-235), el *Liber de investigatione actuum divinarum rationum* (237-246) i el *Liber de praedestinatione et libero arbitrio* (347-411).

Finalment, en el volum sisè i onzè, respectivament, les obres lul·lianes són set: el *Liber de novis fallaciis* (1-136), el *Liber de aequalitate actuum potentiarum animae in beatitudine* (137-153), el *Liber de investigatione vestigiorum productionis divinarum personarum* (155-168), el *Liber de experientia realitatis artis ipsius* (169-222), el *Liber de refugio intellectus* (223-320), el *Liber de conversione syllogismi opinativi in demonstrativum cum vicesima fallacia* (321-329) i la *Excusatio Raimundi* (331-375).

La quantitat, però, de quaranta-tres obres lul·lianes, publicades en nou anys, no és l'únic element que cal tenir en compte a l'hora de judicar aquesta edició. Els volums lul·lians del «Corpus» pertanyen al grup d'edicions crítiques pròpiament dites, cosa que ací es concreta en el fet que cada tractat és precedit per una breu introducció, en la qual són sumàriament exposats els punts de l'autenticitat, el sentit o objectiu de l'obra, la seva tradició manuscrita amb el corresponent «stemma codicum» i la «ratio editionis». La publicació del text és acompanyada de doble aparat, el crític, i, quan s'escau, el de fonts o llocs paral·lels en autors no sols anteriors, ans també més o menys contemporanis (així, per exemple, en el volum VI, 487, és citat l'*In Metaphysicam* de Marsili de Pàdua, tot i que es tracti d'un llibre força posterior a Llull, però certament testimoni d'aquell averroisme parisenc, contra el qual Llull polemitzava en el *Liber de fallaciis*), àdhuc amb referències, no pas escasses, a obres encara inèdites, com és ara l'acabada d'esmentar. Cada volum és completat amb quatre índexs, ultra el general: el de llocs bíblics, el de noms de lloc i de persones, de paraules i conceptes de particular interès, i de títols d'obres del mateix Llull citades en el volum. Quan s'escau —ací en els tres darrers volums— l'edició dels textos és precedida per una esquemàtica presentació dels manuscrits on es troben les obres publicades en el volum corresponent, si tals manuscrits no havien estat presentats en volums precedents. Completant tot l'anterior, els volums posteriors a 1980 són acompanyats d'un fascicle suplementari amb les concordances de totes les paraules presents en els textos lul·lians publicats en el volum respectiu.

En una paraula, tenim a l'abast de la mà, en volums de sòlida presentació, que es van publicant amb notable regularitat, cosa que ens permet d'esperar que en un termini prudencial la sèrie serà completa, les obres llatines de Ramon Llull, presentades amb el rigor i la qualitat propis d'una de les col·leccions de textos més prestigioses del centre d'Europa. No crec que calgui dir res més en sentit positiu. Recordaré només que el «Corpus» normalitza les grafies, tret a la «u/v».

A fi que la valoració precedent no sembli desproveïda de sentit crític, afegiré que no manquen en aquesta obra aquelles falles que són connaturals a tot treball humà. Així, per exemple, en el volum VI, hom dona a entendre que el títol en negreta de la pàgina 170, línies 290-291, es troba en tots els exemplars col·locats de l'edició crítica, ja que manca qualsevol indicació en nota relativa a les dues línies esmentades; puc afirmar que l'exemplar O (cf. 160), és a dir, Vat., Ottob. lat. 1278, no té tal subtítol, tal com hom pot veure en el foli 81^b del volum acabat d'esmentar; a la pàgina 194, línia 244, la coma entre les paraules «praedicta, inconvenientia» és sobrera; a la pàgina 382, l'explicació corresponent al manuscrit S, diu «(XVIIIX/VIII)» i ha de dir «(XVII/XVIII)»; a la pàgina 420, línia 1477, l'«are» del final de ratlla ha de dir «are» com els de dues línies més amunt. En el volum IX, pàgina 55, línia 393, «ad sed trahit» ha de dir «ad se trahit»; a la pàgina 299, columna primera, línia penúltima (i darrera) diu així: «III. 120, 131, 135, 175, 224»; podria dir: «III. 120, 131, 135, 141, 145, 147, 153, 175, 178, 190, 205, 224, 230, 241, 244, 250, 257, 260, 275, 276, 294, 322, 323, 325, 344, 360, 401, 425, 427, 435, 442, 443, 452 (bis), 461, 480,

481, 500, 501, 502, 505, 530, 545, 562»; considero que la referència a la línia 322 hauria estat molt convenient, per la importància d'aquell text.

Però són minúcies. L'important són els onze primers volums i la garantia de continuïtat i de feina, malgrat tot, ben, diria molt ben feta, per la qual l'«Institut für Lull-Forschung» mereix tot el nostre agraïment.

Josep PERARNAU

Ramon LLULL, *Art abreuçada de predicació*. Edició crítica a cura de Curt WITTLIN (Biblioteca Escríny. Col·lecció de Textos Medievals Breus 4), Barcelona 1982, 72 pp.

La recensió anterior ens permetia d'assistir a l'empresa de l'edició de les obres llatines de Lull. L'opuscle que ara ens ocupa és una mostra més del treball múltiple que hom està realitzant entorn de l'edició de textos catalans lullians, treball del qual el lector d'«Arxiu de Textos Catalans Antics» és ben informat (cf. ATCA, 1 [1982], 9-46; 352, n. 112; 355, n. 123; ATCA, 2 [1983], 23-121; 409-412; 412-413; i en l'actual volum 3 [1984], «Notícies bibliogràfiques», números 1505, 1508-1510, ultra el conjunt de textos de les pàgines 59-191).

L'*Art abreuçada de predicació* és una versió curta sobre un tema, al qual Lull havia ja dedicat una obra prou més extensa, encara inèdita en català. La preceptiva tenia la dificultat d'obligar a un coneixement dels mecanismes de l'art, però la idea i alguns almenys dels seus elements tingueren ressò en tractats de la Baixa Edat Mitjana relatius a la predicació, com és ara l'anònim del «Codex latinus monacensis» 14669 de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic, del qual he donat qualche fragment en altra ocasió.

L'edició de Wittlin es basa en un dels dos exemplars del text català, el de Barcelona, Biblioteca de Catalunya 2021 (ms. A). El text que trobem en aquestes pàgines es presenta de la manera que el lector pot veure en l'anàlisi de la primera pàgina de l'edició, línies 1-19: línia 6, «e pietat», ms. A «Et pietat»; línia 7, «virtuts», ms. A «u(ir)tuts»; línia 8, «[en la qual són CXXXVI sermons]—, sia molt longua», ms. A «e jatssesia que sia molt longua»; línia 10, «la Art», ms. A «lart» *corr in* «la art», *add* «a» *int lin*; línia 13, «subject», ms. A «subiect». Si no m'erro, l'única variant explicada és la de la línia 7, car a la pàgina 27 de la introducció, l'autor diu: «Transcrivim la conjunció *et* com a *e*» (però, un servidor, personalment sento que hom no pugui saber quan en l'original hi ha «e» i quan «et»). La línia 8 ens dóna un text que no és ni el del ms. A, ni el del ms. B (Cm. 10497), pertanyent a la biblioteca citada en el segon paràgraf d'aquesta recensió. Recordo que ATCA publicà les observacions d'un autor considerat autoritat en matèria d'edició crítica de textos, en les quals judicava tal forma de procedir (volum 1 [1982], 343, núm. 81). Pel que fa a «uirtuts/virtuts» de la línia 7 i a «subiect/subject» de la línia 13, no he trobat cap indicació que l'autor normalitzés, d'acord amb la llengua moderna, les lletres «u/v», «i/j». Tampoc no he sabut trobar en el lloc corresponent a l'aparat crític, pàgina 59, cap explicació a la línia 10 i per tant a l'accident de «lart/la art». Les indicacions de l'aparat crític són redactades en català, cosa sobre la qual s'acaba de manifestar el senyor Josep Maria Pons i Guri en la recensió a l'edició recent de *El Consolat de Mar*, segona de les d'aquesta secció, a la qual remeto. El fet que, a diferència dels altres cinc títols de la col·lecció, només aquest s'autoqualifiqui d'«edició crítica», obligava a oferir els anteriors elements de judici al possible lector.

Diguem, encara, que les indicacions que precedeixen només afecten l'adjectiu «crítica», de cap manera el substantiu «edició», per la qual l'autor es fa, una vegada més,

benemèrit de la publicació de textos catalans medievals. Aquest és particularment benvingut perquè, en la seva brevetat, permet al lector, que hi esmerci un xic d'atenció i d'interès, de fer un exercici d'aplicació de l'art lulliana a un tema particular. En aquest sentit, seria interessant de fer una comparació entre aquesta forma de projecció de l'art i la que es troba en l'*Ars electionis*, sembla del mateix Llull, editada no fa gaires anys per Jordi Gayà. La primera constatació factible és que la semiòtica de les combinacions de conceptes, manllevada en aquell text a literatura esotèrica, s'ha normalitzat totalment pel fet de l'ús exclusiu de les lletres de l'alfabet, d'altra banda cosa generalment seguida en les versions conegudes de l'art lulliana.

Josep PERARNAU

Francesc EIXIMENIS, *Lo crestià* (selecció). A cura d'Albert HAUF (Les millors obres de la literatura catalana 98), Barcelona 1983, 318 pp.

La gran obra d'Eiximenis (c. 1330-1409) és *Lo crestià*. Projectada com una immensa summa de tots els coneixements sobre l'home concret del seu temps, d'amplitud oceànica comparable a les dimensions de la humanitat, és natural que restés «opus imperfectum» i que d'alguna manera ofegués l'autor, ni que només sigui perquè mai cap home no ha reeixit, nedant sol, a travessar l'oceà. Eiximenis només arribà a escriure quatre dels tretze llibres previstos (41), els tres primers i el dotzè. Encara que la *Vida de Jesucrist* coincideixi en gran part amb el llibre novè, el *Llibre de les dones* amb part de l'onzè i el *Llibre dels àngels* potser amb part del vuitè, el cert és que nou dels tretze llibres no foren mai escrits. Però els quatre llibres acabats són tan enormes que, passats més de cinc-cents anys de la invenció i extensió de la impremta, només han estat publicats alguns fragments del *Terç* i del *Dotzè*.

Les explicacions que precedeixen em semblen emmarcar el llibre que ara presentem i alhora assenyalar-ne encert i limitació. El servei que farà mentre no sigui publicada íntegra l'obra cabdal d'Eiximenis és tan evident que hauria d'ésser sobrer qualsevol intent d'explicació. Tothom veu, en efecte, que la tria d'Albert G. Hauf és i seguirà essent durant molt de temps l'únic camí d'accés al conjunt dels quatre llibres de *Lo crestià*. Tothom veu, d'altra banda, que per molt que el compilador hagi estat encertat a l'hora de realitzar la seva tria, aquesta n'és només una de personal i, almenys en teoria i per hipòtesi, discutible, ni que només sigui en el sentit que no ha de coincidir necessàriament amb la que hauria fet l'autor mateix o amb la que faria un altre especialista d'Eiximenis.

Però comencem pel començament. Hauf ens ofereix, ultra els quatre capítols inicials íntegres, tres d'altres del *Primer del crestià* (35-46), quinze del *Segon* (49-76), cinquanta-vuit del *Terç* (79-175) i setanta del *Dotzè*, ultra els pròlegs dels dos llibres centrals i la dedicatòria inicial i l'endrea final del darrer. En conjunt, cent cinquanta-tres capítols o unitats similars, que només ens són accessibles, en la seva immensa majoria, a través de la compilació de Hauf. Això sol ja és un servei que s'ha d'agrair. En aquest centenar i mig llarg de capítols hi ha riqueses per a tots els gustos, plats suculents amb els quals associar tota mena de paladars. Em fixaré només en dos. La transcripció íntegra dels quatre capítols inicials ens permet de conèixer els pressupòsits doctrinals que, en la consciència de l'autor, havien de presidir l'obra completa i, per tant, ens fa possible de tenir a l'abast de la mà el material que ha de permetre de definir l'autor en tant que pensador i teòleg (cf. 16-17). I si en la teologia contemporània d'Eiximenis un dels elements vàlids per a classificar un autor és la seva posició davant la història,

i en particular les seves prediccions o expectatives de la futura, trobem en els capítols proporcionats per Albert Hauf indicacions no pas menyspreables. Recordem, per exemple, les afirmacions de la pàgina 90, línies 11-12, que «en breu se deu moure la terra e el món deu pendre gran mutació e gran tomb, per tal que sia novellament reformat, e vera sciència sia sus e folla ignorància vaja a terra». Un centenar de pàgines més enllà, en la 198, tot el darrer paràgraf del capítol 360 del *Dotzè* ens permet de copsar una autèntica tesi: «... ans de la fi del món la misericòrdia de Déu farà aquesta gràcia a la terra: que aquesta cosa pública de present se regirà a semblança d'aquella gloriosa comunitat de Paradís...». Ja sé que Eiximenis col·loca aquesta afirmació entre una citació de la *Ciutat de Déu* de sant Agustí i una altra de l'*Apocalipsi de sant Joan*, totes dues instrumentalitzades, tal com demostra la desfiguració del text bíblic citat, en la traducció feta ací mateix per Eiximenis. ¿Joaquimisme? No m'atreveria a definir-me sobre una base tan sòlida, però el problema existeix i els nous textos el presenten. I no és possible de seguir escatint-ho, perquè això només és una recensió. L'altre punt en el qual em voldria fixar és un aspecte molt particular d'aquest llenguatge tan gustós d'Eiximenis: el de les dites populars, alguna de les quals podria haver estat encunyada pel mateix escriptor. No transcriuré les que ell aplegà en el primer paràgraf del capítol 394 del *Dotzè* (227), ni les que Hauf ha recollit (23-24), ans només d'altres que m'han cridat l'atenció durant la lectura: «tots los escriptors són arlots e bevedors» (71), «passar lo gat per l'esquena» (101), «qui membre fa a algun tallar, senyal li lleixa per a tots temps membrar» (102), «Déus te do contenda ab hom qui no t'entenda» (114), «Déu vol que tota carn haja sa salsa» (163); i he deixat per al final «qui fa la pega, que la's bega; e qui a diable fa servei, tot mal n'espera» (126), perquè la seva primera part és proverbi encara viu.

La tria realitzada en l'obra d'Eiximenis per força ha hagut d'ésser selectiva d'acord amb un criteri personal d'Albert Hauf. No sé si m'equivocaria molt dient que l'actual em sembla presidida pel principi d'incloure-hi les parts imprescindibles per a la comprensió del conjunt (cas dels quatre capítols inicials i possiblement d'altres) i, això assegurat, optar per la presència dels capítols amb més ganxo al cap de sis segles: els que contenen contalles o comparacions llampants o s'ocupen de temàtica més o menys acostada a la vida popular, sobretot si porten un granet de matèria picaresca o faceciosa. Per això, si no m'erro, tot i ésser els que menys necessitat hi havia de recollir, pel fet d'ésser els de la temàtica tan coneguda del beure i el menjar, han estat integrats en la recopilació els capítols del *Terç* sobre la gola (135-155) i, no cal dir, aquells en els quals s'explana, en el tema de la dona, la murrieria d'Eiximenis (155-175). Comprendc que possibles raons editorials hagin decantat la balança en aquest sentit, però, amb el màxim de respecte, em sembla que tinc l'obligació de manifestar una possibilitat d'alternativa, la de cercar una tria que hagués permès de veure les línies de força dels quatre llibres i copsar allò que *Lo cristià* representava en la cultura del seu temps. Miraré d'explicar-me una mica: si hom compara el projecte global d'Eiximenis (41) amb les obres que marcaren la trajectòria del pensament cristià durant segles (poso per cas, les *Sentències* de Pere Llombard o la *Summa theologiae* de sant Tomàs d'Aquino) frapa de seguida una constatació facilíssima: el centre i pal de paller de *Lo cristià* és l'home cristià del seu temps i lloc, el centre i pal de paller de les grans síntesis teològiques esmentades és Déu. I, si el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement és el salt a una visió antropocèntrica, podem afirmar sense els complexos del colonitzat que Eiximenis ha estat dels primers a fer-lo conscientment. Establert aquest principi, raja amb fil dret la conseqüència que un dels punts més interessants de la doctrina d'Eiximenis sembla que ha d'ésser la seva antropologia, exposada, plenament d'acord amb l'observació que acabo de fer, al llindar de l'«obra», en el *Primer del cristià* i en el

Segon. I si abans ens vèiem encarats a la pregunta de si Eiximenis era joaquimista, ara la qüestió, molt més important, és fins a quin punt és agustinianà o, dient-ho d'altra manera, quina valoració fa Eiximenis de l'home en tant que realitat creada i no sols en tant que redimida. I a aquesta pregunta, absolutament bàsica, no és possible de donar resposta amb els tres capítols de la primera part i els quinze (o setze) de la segona. És fàcil, fins i tot, de quantificar: enfront de la vintena de capítols (setze i els quatre del proemi) dels dos primers llibres més doctrinals, cent trenta-un dels dos llibres més picarescos. I encara, mirant de no fer gaire mal, reblaré el clau: algun dels capítols del segon llibre sembla haver estat escollit perquè tracta de la temàtica que es reflecteix en el títol del capítol 163 «qui posa com d'inclinació de fembres neixen als hòmens grans temptacions» (72-73). Em penso que és obligat d'arribar a aquesta conclusió: una tria de *Lo crestià* que en bandegés la picaresca seria desfiguradora de l'obra d'Eiximenis; una tria que acosti tant *Lo crestià* a *La Celestina* que no en permeti de copsar el pensament teològic també seria desfiguradora. Per això m'atreveria a demanar que en futures edicions hom arribi a un major equilibri entre els dos platets de la balança. Ho dic en bé de la mateixa obra: una antologia de *Lo crestià* hauria de permetre de copsar la seva significació general en la història del pensament.

Tenim, doncs, «una» antologia de la gran obra d'Eiximenis, no «la» que també sembla necessària. La que tenim es decanta decididament vers el popular i això en constitueix tant el valor com el taló d'Aquiles.

Les petiteses de detall que desfiguren un text generalment digne dins les característiques metodològiques de la col·lecció, són simples faltes d'impremta com és ara «et» per «est» (92, línia 9), «que» per «qui» (93, línia 8), «no» per «ne» (93, línia 15) o «on» per «en» (94, línia 28), «l·ligats a preses» per «l·ligats e preses» (110, línia 17), «cada» per «casa» (105, línia 13) i d'altres de semblants, que farien la llista massa llarga. En algun cas, hom resta perplex, com és ara en els «voluit» i «placuit» (58, línies 13 i 9 del final de pàgina, respectivament), on hom esperaria «voluerit» i «placuerit» (paraules que tenen a favor seu el text de la *Vulgata*). Més estranya és la lectura que presenten, tres vegades seguides a la pàgina 132, capítol 182, paràgraf segon, les línies 7-11, on la traducció del llatí «debitae» és «de vida», quan, pel cap baix, hom esperaria «devida» (!). Però tot això és de fàcil remei.

En la introducció, Albert Hauf sintetitza tant la trajectòria biogràfica (5-11) com la significació de l'obra escrita d'Eiximenis (13-30), definida com una forma de predicació escrita, adient a la vocació franciscana de l'escriptor (16-17) i només comprensible en el marc del cristianisme (més encara, de la cristiandat, 28) medieval. Posa particular atenció a descriure l'estil i la forma del missatge, subordinats a la intenció didàctica i pastoral (17), estil i forma que a partir del *Terç* es passen totalment a la corda popular, amb els seus recursos de contalles, proverbis i d'altres (18-25). Pel que fa a la teologia, l'autor resumeix algunes indicacions sobre l'estructura de l'obra i sobre les fonts on begué Eiximenis (25-28).

Benvinguda l'antologia de *Lo crestià*. Feia falta. Hom la voldria una mica més equilibrada en el platet doctrinal de la balança.

Josep PERARNAU

Francesc EIXIMENIS, *Lo libre de les dones*. Edició crítica a cura de Frank NACCARATO sota la direcció de Joan COROMINES. Revisada per Curt WITTLIN i Antoni COMAS. Introducció i apèndixs de Curt WITTLIN. Glossari a cura d'August BOVER i FONT (Biblioteca Torres Amat 9 i 10), Barcelona 1981, XXXVIII i 620 pp. en dos volums.

Heus ací un fet substantiu: tenim a les mans una de les obres principals de Francesc Eiximenis, sencera. I això és un autèntic esdeveniment, quelcom que no s'havia repetit des dels primitius temps de la impremta. Qualsevol altra consideració entorn del valor de l'edició empaïdeix davant aquest fet innegable, que col·loca l'actual llibre en un pla superior d'interès.

Hom pot pensar que *Lo llibre de les dones* és un tractat medieval sobre feminisme, però tal consideració seria més aviat anacrònica. Àdhuc prescindint de l'observació de l'antic traductor de l'obra en castellà, que «este doctor intituló este libro a las mugeres, aunque la mayor parte del libro habla con los hombres» (XVIII), el cert és que no passa d'ésser un manual de tants com l'Edat Mitjana dedicà a allò que hom en deia. «De statibus particularibus» i es podien intitular *De regimine principum*, *Llibre de l'orde de cavalleria* o, encara en temps posteriors, *Enchiridion militis christiani*. En qualsevol cas, la punta de feminisme potser s'hauria de cercar en aquella Sança d'Arenós, comtessa de Prades, la qual volia que les dones no fossin mancades del propi llibre didàctic, que amb tanta d'abundància tenien els homes. Atesa l'estructura de l'obra eiximeniana (XVII), hom diria que el mestre veí la possibilitat de donar satisfacció a tal desig afegint uns quants capítols inicials dedicats a la dona en general o a estats de vida altres que el de la religiosa, a un tractat ver i propi de vida religiosa femenina que tenia al teler i qui sap si amb el temps era destinat a l'Onzè del cristià, mai no realitzat.

D'entre les moltes raons d'interès que ofereix l'obra que ens ocupa no és pas la més petita la relativa a la valoració que Eiximenis fa de la dona. Prescindim ara de les pàgines dedicades a exposar la situació en la qual es trobava mare Eva després del pecat original (24-26: per cert! Una de les coses a les quals segons mestre Francesc es dedicava la comuna mare era a fer almoines, 25, línia penúltima de text. I hom es pregunta: mestre Francesc, a qui feia almoines mare Eva?), prescindim de la gustosa «quaestio disputata», a la qual és dedicat tot un capítol, de «si les dones en glòria tornaran hòmens» (26-27 i 104-105), i fixem-nos en detalls prou més significatius, com és ara l'afirmació que les dones «moltes més plagues e affans han rebudes que los hòmens» (16), la clara condemna d'aquella llei antiga segons la qual hi ha dret a matar la muller per adúltera (82-83), el capítol *Com l'om deu tractar sa muyller cortesament e ab honor* (129-130), o aquella norma, que Eiximenis s'apropia car ve de la «santa regina» Sança d'Aragó, reina de Nàpols (mestre Francesc li canvia el nom en Constança), «que tota dona sabés letra... E deya que gran follia havia en los hòmens qui, per mills guardar llurs mullers, no volien que sabessen letres, e molt ligir sia a la dona ocasió de saber molt de bé e de ffer aquell més que neguna cosa del món...» (91). No ens enganyéssim, però, car «dones no han mester moltes allegacions» (249).

No cal dir que *Lo llibre de les dones* és, sobretot, important com a testimoni d'una temàtica que cada dia va essent més estudiada, la de l'espiritualitat catalana en el pas del segle XIV al XV. En aquest punt el nostre llibre pot presentar autèntiques revelacions, com és ara el fet de trobar en les seves pàgines no sols formulat, ans encara atribuït a sant Francesc d'Assís el principi de l'obediència «con a cors mort», «perinde ac cadaver», que després hom no es cansarà d'atribuir a algun cap d'escola força posterior (408, línies 8-10). ¿Arribaria la fórmula franciscana a sant Ignasi de Loiola a través d'Eiximenis? En l'obra que ens ocupa, mestre Francesc se'ns presenta com a convençut de la pròxima fi del món (183, línies 16-17; 393, línies 6-5 del final de pàgina), igual que ja havia fet en la mateixa portada de *Lo cristià* (35 de l'edició indicada en la recensió anterior). La seva fesomia espiritual resulta més concreta, si hom recorda la insistència amb la qual repeteix que la dona, ja de petita, «no s'acost

a juheus ne a moros ne a res del lur, ne prenga res que li donen, ne parla sola ab eylls» (31; vegeu també 68). Recordem, encara, el consell de dedicar una, dues o tres hores a la meditació «tot jorn, majorment de matí ans del jorn» (215, vegeu també 509), la forma d'expressar-se entorn de certes devocions (32, 40, 222, 514), la indicació relativa a la posició corporal en l'oració (511), o aquell inici de sentit crític: «... açò són truffes, ne negú no'u deu creure...», amb què respon a la pretesa explicació de la no menys pretesa xerrameca femenina (21). Hom sospita que almenys part del capítol 253 (370-372), escrit en ple regnat de Joan I, és una crítica no excessivament velada al «guastament qui s'erranca dels súbdits injustament e's despèn follament e malvadament e vanament» (371), en altres paraules a la irresponsabilitat econòmica del monarca. Preguntem per acabar: és molt venjatiu el Déu en el qual pensava Eiximenis? (519, línia 19; vegeu també 272, 505 i 506).

Igual com les altres del mateix autor, també aquesta obra és interessant des d'un punt de vista lingüístic, per la simbiosi entre la seva llengua i la del poble: «dona finestrera ne préssech ab costera no porà molt durar» (32); «Del foyll e de l'infant trauràs lo secret gran» (35); «Bort e mula tantost ne fa una» (68); «Al boix pintat, tots los cochs hi escupen; a la fembra guaylarda, tot hom hi gira l'uyll» (85); «D'armes e d'amors, a un plaer cent dolors» (128); «Qui ama lo Bertrà, sí ama lo seu ca» (130); «Se darà ayra a cuntipotens» (149); «Diu-me En Pere ab qui va e yo dir-t'è què fa» (197); «Qui vol amich trobar, quart-se entre avars no'l vulla cercar» (201); «Ne parlar és gran faent, ne pagès sofferent» (267; hom pot trobar altres mostres d'ús pejoratiu del terme «pagès» en les pàgines 421, línia 22 i 541, línia 14); «Ab avar no fesses companyia, car no't farà sinó falsia» (275); «No guardar dret ne revers, ne aver cap ne centener» (352); «Qui passa punto passa muyto, segons que diu lo aragonès» (353); «En tota bona casa està bé un cha qui ladre» (393); «Lo zelar ne'l parlar no menga pa a negun e castigue a molts e fa cessar molts mals» (393); «Tal menaça que ha pahor» (397). I encara: «Dix l'eximpli que comunament en molt parlar se enclou molt mentir e tot gran parlar és gran mençoneguer» (273). Vegeu encara el proverbi antic en quatre versos de les pàgines 219-220.

La satisfacció de tenir a les mans un dels grans llibres de Francesc Eiximenis resulta poc o molt velada pel fet que l'edició present no es pot considerar definitiva. I m'entendré un xic més en aquest punt, perquè estic segur que l'obra tindrà nova edició en els anys vinents i goso esperar que les meves observacions contribueixin a fer-la més acceptable. No estic convençut, en efecte, que Eiximenis usés adverbis en «mente»: «longuamente» (16, línia 11), «principalmente» (25, línia 11), «acurtamente» (35, línia 29; encara que no sigui adverbi, deu haver sofert del mateix mal), «principalmente» (406, línia 3 del final de pàgina), «comunamente» (542, línia 6). Trobo una colla de casos, en els quals esperaria «e» i compareix «a»: «a (e) les dones» (146, línia 23), «a (e) gran golafre» (332, línia 20), «a (e) altes» (405, línia 20), «favor a (e) ajuda» (450, línia 2), «benevolença a (e) familiaritat» (453, línia 3), «beure a (e) mangar» (387, línia 21). Un altre grup de grafies poc convincents sembla provenir d'una discutible comprensió del text; així, per exemple, «l'àngel son guàrdia» sembla que ha d'ésser «guardià» (217, línia 26); «Lucha» (230, línia 19) es converteix a la pàgina següent en «Luchà» (231, línia 4) i hom es pregunta si és home o dona; «servida manera» és catalanització del «servato moderamine...» i per tant hom esperaria «servada...» (87, línia 9); «nèdea e mundícia» ha d'ésser «nedeia e mundícia», car «nedeia», exactament igual com «mundícia», és substantiu i no adjectiu (331, línia última); «ab pobrea, ús de les coses» ha d'ésser «ab pobre ús de les coses», car també ací ens trobem amb una expressió tècnica llatina «usus rerum pauper», una de les centrals en les controvèrsies contemporànies entorn de la pobresa franciscana, en la qual

«pauper» és adjectiu que qualifica «usus» (427, línia 5); «dè:l seu» ha d'ésser senzillament «del seu», l'expressió catalana clàssica per a designar la cosa propietat d'algú (485, línia 1), totalment paral·lela de la de la pàgina 484, línia 6 del final: «vol nostre senyor Déu que dons del teu»; «d'ins» (379, línia 11) ha d'ésser senzillament «dins», tal com demostra el text evangèlic que segueix (Mt 6, 22-23) i la presència de la mateixa paraula cinc línies després; «parència» (334, línia 4 del final de pàgina) és «parentia», tal com diu el ms. B, car es tracta de parentiu i no d'aparença. Hi ha, encara, una colla de grafies que fan tot l'afecte d'ésser faltes sense palliatiu: «senyor. Déu» per «senyor Déu» (171, línia 21), «de upensar» per «deu pensar» (265, línia 21), «prephetes» per «prophetes» (172, línia 2), «ajusts» per «ajuts» (199, línia 4 del final de pàgina), «reere» per «reebre» (36, línia 6), «masa» per «massa» (47, línia 11), «beneüryats» per «beneuyrats» (65, línia 7), «la sant abat» per «lo sant abat» (83, línia 10), «qia» per «qua» (89, línia 15), «tinguesses» per «tinguessen» (296, línia 18), «jóvenes» per «jóvens» (330, línia 22), etc. Remarcaré, amb tot, que algunes paraules acabades en «-on» no necessàriament han de suposar una falta: «desperacion», 308, línies 7-8 del final, «disposicion», «indisposicion», 317, línies 23 i 25, respectivament, punt sobre el qual em permeto de remetre al meu *Els jurats de Girona indiquen al rei que els escrigui en català* (1336), dins «Revista de Girona», núm. 104 (1983), 234.

L'edició que ens ocupa és el resultat d'un treball, que no s'ha volgut limitar a la sola transcripció del text, ans s'ha encaminat a ésser una edició crítica. Els mateixos editors assenyalen els límits de tal intent, car pel que fa a l'aparat crític ens diuen que les variants són les que resulten de la comparació dels volums de Chantilly, Institut de France, ms. 534, i Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 79, amb el complement dels dos folis procedents de Collbató (XXXIV). Les observacions fetes en relació a les grafies projecten la seva ombra damunt aquesta part.

Els editors han dedicat les pàgines 581-594 a assenyalat citacions bíbliques i altres, obra de Curt Wittlin (XXXVII). No cal dir que la quantitat de referències acumulades en les esmentades catorze pàgines ajudaran a formular de manera encertada el gran enigma de les fonts (i de les citacions) d'Eiximenis. Per la meua banda diré que caldrà completar les referències bíbliques (no figura, per exemple, la referència a la pàgina 379 entre les que contenen Mt 6, 22-23, cf. 586, columna primera). I caldrà començar pel començament, com és, per exemple, no confondre el Mestre de les Sentències (Magister Sententiarum), amb Petrus Comestor (109, nota 2; 593, columna primera i segona), quan és elemental de saber que és Pere Lombard; tampoc no hauria d'ésser fàcil de confondre el Mestre de les Sentències amb el Mestre de les Històries (593, columna segona, amb referència a 400), el qual podria ésser (i ho dic amb totes les reserves) Martí de Toppau (Martinus Polonus). D'altra banda, caldrà tenir presents d'altres possibles fonts, àdhuc no explicitades, com és ara la narració del darrer paràgraf de la pàgina 369, introduïda per un simple «ligim» i copiada gairebé al peu de la lletra del corresponent capítol de la *Llegenda àuria* o *Flos sanctorum*, sense que ara em pugui definir sobre si la font fou el text llatí o la traducció catalana. Tinc la impressió que també es demostrarà com a font molt segura el *Corpus Iuris Canonici*.

La introducció també és obra de Curt Wittlin (XI-XXXVII). Hi discuteix la col·locació temàtica i cronològica del *Llibre de les dones* en l'activitat editorial d'Eiximenis, entre 1388 i 1390, contra l'opinió de Martí de Barcelona, el qual el col·locava entorn de 1396 (XIV), l'estructura i la temàtica principal de l'obra; també Wittlin considera que el nostre autor a l'hora d'escriure, no hauria fet massa cas de la seva preceptiva per a l'hora de predicar (XXII); reprèn el tema de la comparació d'Eiximenis amb escriptors catalans contemporanis i el de les fonts del framenor

(XXVII-XXXIII), i acaba amb notícia bibliogràfica de manuscrits, traduccions i edicions de l'obra.

I acabo demanant perdó per aquesta recensió tan llarga.

Josep PERARNAU

Patrizia MAINONI, *Mercanti Lombardi tra Barcellona e Valenza nel Basso Medioevo*, Bologna 1982, 200 pp.

Il libro illustra le caratteristiche del commercio lombardo nelle terre catalane per gli anni che vanno dal 1390 al 1460, studiando le forme dell'attività mercantile, il volume e la qualità dei commerci. A questo scopo si utilizza una gran quantità di materiale inedito, tratto dagli Archivi di Valenza (Arxiu del Regne: fondi della Cancelleria Reial; delle *Lletres i Privilegis, Batllia*; del *Mestre Racional*; dei *Protocols* dei notai Vicent Çaera e di Martí Dotó. — Arxiu del Collegi del Corpus Christi, detto del Patriarca: fondo dei *Protocols* dei notai Pere Todó, Jaume Venrell, Joan de Plasència, Andreu Puigmichà, Martí Alagó, Joan Toda); di Barcellona (ACA fondo della *Cancelleria*. — Arxiu Històric de *Protocols*: fondo dei *Notai* Bernat Nadal, Joan Nadal, Tomàs de Bellmunt, Bartomeu Masó [Major], Honorat Ça Conamina, Antoni Maruny, Antoni Vilanova. — Arxiu Històric de la Ciutat: fondi delle *Lletres Comunes Originales* e delle *Cartes de Ciutadania*); di Milano (Archivio di Stato: fondo *Notarile*, notai Onrighino da Sartirana, Lancelotto Montebretti, Giovanni Scazosi, Protaso Sansoni, Lancelotto Sudati. — Archivio dell'Ospedale Maggiore: dal fondo degli *Archivi Ereditari Famiglie*, famiglia Vismara; degli *Archivi Speciali*, Atti Mercantili); di Genova (Archivio di Stato: dal fondo *Archivio Segreto* e dalle *Pandette dei Notai* Tommaso Casanova, Baromeo Riso, Simone Canella. — Archivio Borromeo [Isola Bella]: dal fondo dei *Registri*, Mastro di Bruges, 1438; Mastro di Milano, 1445 e 1446; del *Carteggio*, cart. Borromeo conte Filippo); di Prato (Archivio Datini: *Carteggio* datiniano). L'autrice giunge a dimostrare come la politica viscontea, da Gian Galeazzo a Filippo Maria, appoggiasse vigorosamente le esigenze del ceto mercantile e come le relazioni tra Filippo Maria e Alfonso d'Aragona garantissero ai mercanti lombardi in Catalogna una posizione di privilegio che in seguito non dovevano più ottenere. Da rilevare come nel libro si concili lo studio e l'analisi del quadro generale e dei movimenti economici nel loro complesso, con lo studio dell'agire concreto e particolare delle aziende e dei singoli operatori. Corredano l'opera una ricca bibliografia, vari indici utilissimi e alcune tabelle riassuntive tra le quali si segnala quelle (IX-XII) relative ai traffici marittimi, con indicazione dell'anno, dell'itinerario, del patrono, del mittente, del destinatario e delle merci, di viaggi commerciali riguardanti Catalogna, Provenza e Liguria, dal 1424 al 1458.

Francesco SANTI

Felip de MALLA, *Memorial del peccador remut. Manuscrit de Barcelona*. A cura de Manuel BALASCH (Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 118 i 119). Volum I, Barcelona 1981, 274 pp. Volum II, Barcelona 1982, 250 pp.

En aquest volum, i més en concret en la present secció de recensions, hem repicat a festa davant l'edició de les obres llatines de Ramon Llull i davant el fet que es començava de moure la de les grans obres d'Eiximenis. Ara repetim el gest pel començament de la publicació moderna de la gran obra de Felip de Malla, de la qual existiren

només dues edicions parcials (limitades a la primera part) anteriors a 1501. Podem estar segurs que, si forces superiors no ho impedeixen, aniran eixint amb periodicitat segura, encara que no sigui matemàtica, els successius volums tant de la primera part del Memorial, coneguda per una còpia manuscrita, conservada en la Biblioteca de Catalunya i pels pocs exemplars salvats de les dues edicions esmentades, com de la segona, conservada en un sol volum manuscrit de l'Arxiu de la Seu de València. Han començat, doncs, d'arribar a les mans del públic els volums que li han de permetre de tenir accés a una obra que fins ara havia estat pràcticament inabastable, almenys en la seva totalitat. La feïnada que això haurà representat per a Manuel Balasch, i que resulta ben patent en les pàgines d'aquests dos volums, és mereixedora de tota mena de gratitud i enhorabona.

Els dos volums que ens ocupen contenen un estudi del mateix Balasch a tall d'introducció doctrinal a tota l'obra (5-57), però no entraré en el tema, car li he dedicat algunes pàgines dins «Revista Catalana de Teologia», VIII (1983), 475-478. Ací tractaré només els aspectes més propis de l'edició d'un text català medieval, prescindint de la temàtica i del gènere literari específics de l'obra. També he de dir que si dedico una certa atenció a possibles faltes és perquè estic segur que això contribuirà a fer encara més acceptables els volums vinents.

La feïnada de l'editor, ultra la introducció, ha consistit en quatre punts: la transcripció del text, la indicació de variants (possible en la primera part ja que, tal com hem dit, hi ha manuscrit i dues edicions) o d'altres notícies crítiques, l'aplec de dades sobre fonts o referències fetes per Felip de Malla, tant a obres de literatura cristiana (Sagrada Escripura, Pares de l'Església i Teòlegs medievals) com del món clàssic greco-romà i, en cada volum, una síntesi en la qual el lector pot seguir abreujadament la línia del discurs de la part transcrita (I, 61-81; II, 7-39).

El text dels dos primers volums no es pot considerar definitiu perquè presenta falles, de vegades d'un cert gruix, com són les dues línies que manquen en el volum segon, pàgina 107, entre les línies 888 i 889; ara, entre l'acabament de la primera i el començament de la segona tenim una paraula autèntic «hapax»: «entrenyoseparament»; però no caldrà modificar l'Alcover-Moll en futures edicions, car el text ha de dir «entrenyorament; bé saps tu que amor auoreix tota triga e tot separament...». L'altre cas es troba al començ de la pàgina 123, on el lector troba, immediatament després de punt a part, que la pàgina, paràgraf i línia comencen amb la grafia «dolors...»; en realitat, hauria de fer «'Regina e maestra nostra, que tot amant no sent les sues dolors...». Fora d'això, no totalment imputable a l'editor, la transcripció és en general fidel, potser amb una certa quantitat de faltes que sobrepassen un xic allò que és perdonable per senzilla fragilitat humana. Així, per exemple, en el primer volum crec que hi ha, almenys, les següents: «O cor meu incivil» per «O cor meu dur, incivil» (124, línia 358), «anar on lo» per «anar no lo» (165, línia 336), «prepesa» per «perpresa» (181, línia 779), «qui us ha de dalt» per «qui'ns ha d'alt» (182, línia 810), «Cartagema» per «Cartagènia» (191, línia 143), «a anticipar» per «e anticipar» (197, línia 317), «passar per places» per «passar per plaça» (189, línia 366), «simulació» per «stimulació» (216, línia 868), «fillil» per «fill» (242, línia 673) i «esmena a satisfacció» per «esmena e satisfacció» (274, línia 799). En el segon em sembla haver-hi individuats les següents: «tot lo lo cors» per «tot lo cors» (65, línies 665-666), «visque» per «visqua» (67, línia 720), «reflexiva» per «reflexiua» (106, línia 868); les línies 418 de la pàgina 122 i 446 de la pàgina 123 són repetides; «lur frares» per «lurs frares» (144, línia 185), «en vil loch com és Calvari mont» per «en vil loch com és Montcalvari» (225, línia 15) («calvari» abans de «mont» és ratllat).

És possible que el lector hagi estranyat el cas «reflexiva/reflexiua» del volum II,

106, línia 868. L'he consignat expressament perquè, d'acord amb la declaració editorial (I, 56), la norma de transcripció «ha volgut ser completament fidel als manuscrits», fora del cas d'error, el qual «si és clar l'hem subsanat amb la lliçó dels incunables o amb una correcció nostra» i, si no era clar, «hem intentat un text conjectural»; el cas esmentat no porta anotació i calia suposar que era transcripció fidel. Però la raó última no és pas la de rondinar entorn d'un cas particular, ans la de plantejar un problema més general entorn del concepte mateix de transcripció, car la norma transcrita al peu de la lletra no ha estat seguida, o almenys calia fer un esforç més intens a fi de detectar els possibles errors del copista que transcriví el manuscrit i, d'aquesta manera, donar un text més lliure d'errors i, segurament, més fidel al que isqué de les mans de Felip de Malla. Heus ací un cas, en el qual Balasch ha estat absolutament fidel al manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, però em sembla que, d'una banda, no respon a allò que Felip de Malla escriví i, de l'altra, faria les delícies d'un psicoanalista: I, 124, línia 354, el copista barceloní, el qual, pel que sembla no en tenia prou amb una, deixà «feix de mitres» i Balasch espreme el cervell en nota hipotitzant sobre referències a lictors, quan es tracta de la vulgar relliscada d'un copista, més encaterinat amb un «feix de mitres» que amb un «feix de mirres», el bíblic «fasciculus mirrae!» En el mateix volum primer, 193, línia 179, trobem «mixte e merí imperi», grafia fidel al manuscrit, llevat de l'accent; «meri», amb o sense accent, sembla altrament desconegut i, en canvi, és frase feta la de «mer e mixt imperi» com a qualificació d'un dels drets senyorials de l'Antic Règim. Vint línies més avall, en la mateixa pàgina, tenim «com cort, multitud de molts hòmens», frase que podria arribar a ésser enigmàtica, quan no és altra cosa que la traducció catalana, bon xic desfigurada, de la definició llatina de ciutat «concors hominum multitudo» i per tant havia d'ésser transcrita «comcort multitud de molts hòmens».

Una edició crítica comporta una quantitat immensa d'hores esmerçada a individualitzar referències i fonts no explícites. Ací també la contribució de Manuel Balasch al coneixement dels autors clàssics o cristians citats o no, però influents en Felip de Malla serà immensa per la seva quantitat i més estimable perquè ha estat el peoner en la feina. Repetiré allò que vaig dir dins «Revista Catalana de Teologia» en indicar que quan Balasch diu que no es troba en l'obra actualment atribuïda a un autor clàssic allò que Felip de Malla li atribueix, hom podrà, salvada sempre la possibilitat humana d'error, pujar de peus damunt el fet que tal text no existeix, encara que calgui fer una investigació complementària sobre obres durant la Baixa Edat Mitjana atribuïdes a autors antics. Però també ací caldran aportacions noves, com la del «pom de mirres», que ja coneixem. N'assenyalaré alguna més: en el volum II, 135, línia 792, «pus bella cosa és donar que rebre» és l'única sentència de Jesús de Nazaret no recollida en els *Evangelis*, però recordada per sant Pau a Milet, *Act.* 20, 35. Al volum II, 210, línies 287-291, hi ha unes equivalències o significacions de noms propis hebreus, segurament tretes de l'obra de sant Jeroni, *Explanatio nominum hebraicorum*, copiada com a apèndix de molts volums de la *Biblia Vulgata* durant l'Edat Mitjana. En el volum I, 112, línies 45-56, «lum intel·lectual, perfecció de amor», sembla traducció gairebé literal d'un vers del Dant (*Paradiso* XXX, vers 40: «luce intellettual, piena d'amore»), tal com hom podia veure en la mateixa col·lecció de «Els Nostres Clàssics» A, volum 114, 116, nota 14. En el volum I, 135, línies 645-646 «Valeri, libro VI, cap. VIII» és, evidentment, referència a un dels «best-sellers» de la Baixa Edat Mitjana, Valerius Maximus, *De dictis et factis memorabilibus*, silenci que contrasta amb la puntual citació de la pàgina 140, nota 149. Assenyalem en l'amplíssim ventall de coneixements dels clàssics desplegat en les notes d'aquests dos volums, la llacuna del *Corpus Iuris Civilis*, car a ell cal suposar que fa referència la frase relativa a «la ley que socorre als enga-

nats ultra la meytat», bo i afegint, amb tot, que, essent aquesta una frase que es trobava en el formulari dels contractes contemporanis de compra-venda, no és possible de descartar que el coneixement que Felip de Malla tenia d'aquella llei es reduís a la referència vista en algun contracte (I, 170, línia 470). Tampoc no sembla difícil de donar una referència convincent a la «taula rasa» del volum I, 205, línia 564, expressió treta de la definició d'intel·ligència abans de qualsevol aportació cognoscitiva dels sentits, descrita com a «tabula rasa, in qua nihil est scriptum», o de precisar quin és l'evangelista esmentat en el mateix volum, 265, línia 518.

Aquest problema de les fonts, element a tenir en compte en tota edició crítica, és més important en el cas de Felip de Malla, car només el coneixement, dins el possible complet, dels autors en els quals s'inspirà l'autor barceloní, permetrà de donar resposta a un dels problemes que el transcendeixen i que podrien explicar un dels corrents culturals en la Catalunya del segle xv, el de la confluència de les herències clàssica i cristiana o al revés en la nostra terra ja a començos del segle esmentat.

Aquesta és raó complementària que fa desitjar de tenir aviat tota la gran obra de Felip de Malla. Aleshores haurà arribat el moment de formular-se, amb possibilitats de resposta fonamentada, la pregunta entorn de què és el *Memorial del pecador reemut* i de què representava en la cultura catalana de la primera meitat del segle xv. Perquè una cosa pot ésser afirmada ara mateix: Felip de Malla, gairebé un desconegut fins als nostres dies, és un dels grans escriptors de tots els temps en llengua catalana.

Josep PERARNAU

Martí de RIQUER, *Alain Chartier. La Belle Dame sans merci. Amb la traducció catalana del segle XV de fra Francesc Oliver*. Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema 1983, L i 78 pp.

Aquesta recent publicació del professor Martí de Riquer, pulcrament editada per les Edicions dels Quaderns Crema, conté una llarga introducció on s'estudia, de primer, la figura d'Alain Chartier (ca. 1385-1433/1435), diplomàtic, humanista i poeta, conegut sobretot pel poema «La belle dame sans merci», escrit el 1424 en cent estrofes de vuit versos, que mugué un gran escàndol perquè al final del poema l'amant menyspreat per la dama es desespera i acaba «mort de tristor i turment». Aquest poema va suscitar-ne d'altres en els quals es discutia o s'imitava l'obra de Chartier, i d'aquí va venir el seu coneixement i difusió per Europa durant segles.

Riquer estudia després la influència de «La belle dame sans merci» en la literatura catalana: Pere Torroella, Bernat Hug de Rocabertí, Antoni Vallmanya, Romeu Llull, i l'anònima «Clamor d'un enamorat de sa enamorada», en graus diversos, acusen la influència del poema francès i n'allarguen la popularitat en les nostres lletres. Finalment Riquer entra de ple en l'estudi de la traducció catalana del poema francès, de fra Francesc Oliver, suïcida per amor de la comtessa de Luna, Violant-Lluïsa de Mur, i que Riquer identifica amb un cavaller de l'orde de Sant Joan o hospitaler, els anys 1459 i 1461 com a comanador de Torres de Segre i lloctinent general del Gran Prior de l'orde a Catalunya, arribant a presentar com a possible conjectura del seu suïcidi l'any 1463/1464.

Per acabar, Riquer estudia la traducció catalana del poema francès i la compara amb l'original des del punt de la versificació i la rima. Havent emprat fra Francesc Oliver un metre llarg de dues síl·labes més que l'octosíl·lab francès, es veu forçat a introduir farciments, de vegades encertats, sovint enutjosos. També detecta Riquer

alguns errors de traducció, de vegades deguts a poca atenció, altres cops procedents de corrupcions o lectures difícils de l'original, sense excloure'n algun d'atribuïble al copista català. Malgrat aquests inconvenients, Riquer conclou que fra Francesc Oliver fou un traductor notable, compenetrat amb el seu original, del qual va saber-ne reproduir «l'esperit, el moviment i l'estil».

En la segona part del llibre, Riquer dona el text francès de «La belle dame sans merci», ja publicat per Amadeu Pagès, afegint a peu de pàgina lectures dels manuscrits 10961-70 de la Bibliothèque Royale de Bruxelles i del 874 de Grenoble, perquè, diu, «aquestes lectures s'acosten més al text que traduí fra Francesc Oliver». Encarat amb el text francès, Riquer dona el text català d'Oliver. Pagès ja l'havia publicat, basant-se sobretot en el cançoner de l'Ateneu Barcelonès. L'edició de Riquer reproduceix el text del manuscrit de la BNP esp. 225, amb poques esmenes i amb les variants incorporades dels manuscrits BC 10, Biblioteca Universitària de Saragossa, i Montserrat 992, fragmentari.

Jaume de PUIG I OLIVER

Pamela WALEY (trad.), *Curial and Guelfa*. London, George Allen & Unwin, 1982. XII i 287 pp.

Heus ací una nova mostra de l'interès sempre creixent que suscita en els països de llengua anglesa la cultura catalana. En l'extensa bibliografia de literatura catalana traduïda a l'anglès que estan fent els estudiosos Hensley Woodbridge i John Dagenais, podem dir que traduccions com aquest *Curial and Guelfa* tindran un lloc d'honor en el domini de la «projecció exterior» de la cultura catalana, ja que són destinades a un públic general que hi aprendrà potser per primera vegada que existeixen personatges i autors com Curial, Tirant lo Blanc, Ausiàs March, Mercè Rodoreda i Salvador Espriu.

Així, les tradicionals frases publicitàries de la coberta del llibre en subratllen el caràcter universal, dient per exemple que «a la baixa edat mitjana, la literatura catalana, distingida per la seva poesia, narrativa en prosa i cròniques, tenia el seu lloc amb la italiana, la francesa i la provençal entre les grans literatures romàniques». Després, compara *Curial* a la novel·la contemporània *Le Morte d'Arthur* de sir Thomas Malory, fent ressortir l'originalitat de l'obra catalana, tan plena de situacions històriques i d'invençons personals. Això és veritat, però caldria afegir que mentre per a un públic anglòfon aquesta comparació s'imposava, des del punt de vista de la crítica literària universal seria molt més pertinent evocar la també contemporània novel·la francesa d'Antoine de la Sale, *Le petit Jehan de Saintré* (acabada el 1456), on trobem la mateixa fascinació per la vida internacional de les corts i on també una dona noble s'encarrega de fer educar un jove cavaller.

La breu introducció de la traductora dona els trets essencials, com el fet, que sempre estranya una mica, que aquesta obra mestra de la literatura hispànica té un protagonista italià i reflecteix influències literàries que són més aviat gàl·liques i itàliques. Quant als criteris de la traducció, Pamela Waley explica que «l'autor a un moment donat es disculpa de la grolleria del seu estil, i això no es deu totalment a una falsa modèstia. La present traducció pretén conservar el sabor de l'original en aquest aspecte, així com cal ser fidel en tots» (p. XII).

Tanmateix, s'hauria d'esmentar una evolució en l'estil entre el segle xv i la nostra època, que ha imposat una simplificació, una certa deflació de l'esponera renaixentista. Prenem per exemple la bonica i llarga frase —agençada amb una elegant sèrie de participis presents i passats, proposicions relatives i conjuncions coordinadores—

que revela «els naturals apetits de la carn» en la jove vídua Güelfa (vol. I, pp. 26-27 en l'edició d'Aramon i Serra, *Curial e Güelfa*, 3 vols., Barcelona, Editorial Barcino, 1930, 1931, 1933). La traductora no tingué cap més remei que fer-ne quatre frases, dues de les quals són introduïdes per conjuncions de contrastament lògic tan estranyes a l'original com ho són en anglès «but» i «nevertheless» (p. 4). Quant al lèxic emprat, cal assenyalar que es diria que en anglès semblen faltar paraules prou evocadores per a expressar, per exemple, en la mateixa frase, la latent sensualitat dels adjectius aplicats a la tan desitjable Güelfa com «fresca» i «ociosa», als quals no corresponen del tot les connotacions de les paraules angleses «tender» i «idle».

També podríem dir que la prosa anglesa moderna sovint no té la força rítmica i la flexibilitat sintàctica del català de fa cinc segles. Fixem-nos, per exemple, en les transicions dramàtiques, modulades per la variació en l'ordre dels subjectes i verbs, en la memorable descripció d'una tempesta: «Emperò la pluge ve en gran cantitat, bramen los núvols e la scuredat creix, la nit mostra la sua bruna ans tenebrosa cara, mouen-se les ones e fan munts e valls, féren aquella galera que encara no sabia què ere mal, tempestegen-la, ara la menen ençà, ara enllà, ara amunt, ara avall, ara la meten en la pus alta sumitat de les ones, ara en la pus baixa profunditat de la mar; troben-se los mariners, no saben què's fàçan...» (vol. III, p. 95) que, en anglès, esdevé (fins amb algunes interpretacions d'una correcció dubtosa): «But the rain falls heavily, the clouds roar, and the darkness increases. Night shows her black and shadowy face, the waves heave and form mountains and valleys, striking against the galley which is as yet unaware of how bad things can be; they beset it all around, thrusting now this way, now that, now upwards, now downwards, now on the highest summit of the waves and now in the lowest depths of the sea. The sailors are distraught and do not know what they are doing...» (p. 221). Tanmateix, quan ho pot fer, la traductora procura guardar els ritmes originals, com és el cas de la magnífica frase que confereix a Aquil·les els atributs ideals grecs i renaixentistes (vol. III, pp. 83-84; p. 216 de la traducció).

Tot ben comptat, aquesta traducció omple bé un espai útil als estudiosos no «catalanistes», als estudiants i als aficionats de literatura general. Es destina a ser llegida —segons volia sens dubte el novel·lista mateix— fàcilment i com a conte d'aventures. Per tant, no ens hauríem de queixar que la versió anglesa adopti un estil modern i que no inclogui els subtítols, referències i notes que podrien facilitar la comparació amb l'original en l'edició Barcino (la qual no s'esmenta mai, fet que insinua la inversemblant conclusió que Pamela Waley hauria treballat directament i únicament amb el manuscrit de Madrid).

Gràcies a aquesta coratjosa traductora i d'altres semblants, és d'esperar que tinguem aviat una biblioteca sencera de literatura catalana accessible al gran públic angloparlant.

Nathaniel B. SMITH

Curial y Güelfa. Introducció, Giuseppe SANSONE. Traducció y notas, Pere GIMFERRER (Clásicos Alfabuara), Madrid 1982, LXX i 484 pp.

Si la introducció és reproducció d'un estudi de Sansone publicat l'any 1963 (*Medievalismo del Curial e Güelfa*), la traducció realitzada per Pere Gimferrer de la novel·la del segle XV *Curial e Güelfa* en castellà, i la publicació de dita traducció en una col·lecció prestigiosa que n'assegura una gran difusió en l'àmbit de llengua castellana, és esdeveniment que obliga a parar-hi una certa atenció valorativa.

La impressió que deixa la lectura de la traducció de Gimferrer és la que no sols ha intentat d'ésser fidel a l'original, ans encara de conservar en la traducció, evidentment dintre del possible, una adherència a l'original sense concessions. Així em sembla explicar-se el fet d'haver optat per termes de clar regust arcaic, com sembla ésser la paraula castellana «ayudorio» (62) com a corresponent al català «adjutori» («Els Nostres Clàssics», 30, pàgina 107, línia 7). Dins aquest mateix context, observo que manté diferències entre «torneo» com a equivalent de «torneig» i «torneamento» com a equivalent a «tornejament» i que és constant a traduir «mozo» per «minyó» i «doncel» per «fadri». En algun cas, la versió ha estat tan fidel a la paraula que, possiblement, ha deixat escapar el significat just de l'expressió. Així, per exemple, en la pàgina 148, línies 16 i 17 de l'original, en explicar la col·locació dels comensals entorn d'una taula, hom fa seure «lo marquès davant en una cadira», cosa que dona, en la traducció, «y delante el marquès en una silla». La consulta a la paraula «cadira» en el *Diccionari català, valencià, balear* ens ofereix clares les mostres medievals d'ús de «cadira» en sentit de seient d'autoritat, allò que ara en diríem un tron o almenys un setial per distingir-ho d'una «cadira» vulgar i democràtica. La traducció castellana correspon a la pàgina 90 del volum català esmentat. La mateixa pàgina ofereix un altre cas, en el qual, tot i conservar-se fins a l'extrem la fidelitat verbal i estructural, possiblement el sentit hauria d'ésser lleugerament matisat; el català diu: «e, ordonant lo marquès, segué Curial enmig de la Güelfa e de l'Andrea», frase que és traduïda: «y, ordenando el marquès, se sentó Curial entre Güelfa y Andrea» (90 de l'edició castellana; 148, línia 13 de la catalana); sense gosar respondre'm, em pregunto si no hauria estat més fidel al sentit «por orden del marquès». Aquestes observacions indiquen fins a quin punt el traductor s'ha obligat a una versió fidel.

El text escollit com a base és «fundamentalmente» el d'«Els Nostres Clàssics», a cura de Ramon Aramon i Serra. L'adverbi indica prou bé que el traductor també mirà, ni que sigui de cua d'ull, l'altra tradició textual, la d'Antoni Rubió i Lluch i Ramon Miquel i Planas, darrerament represa en l'edició de «Les millors obres de la literatura catalana». Ho demostra el fet que en un moment determinat, allà on l'edició Aramon llegia «bastava», l'altra tradició llegeix «bascava» i Gimferrer s'hi associa amb el seu «basqueaba» (63, línia 4). És cert, en canvi, que la traducció castellana manleva de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» els subtítols escrits entre parèntesis quadrats, cosa que vol dir que no pertanyen al text transmès per l'únic manuscrit.

El fet que el mateix any apareguessin les traduccions anglesa i castellana de *Curial e Güelfa*, tal com hom pot veure en la recensió anterior, és un indicatiu d'una represa de l'interès envers la literatura catalana, de la qual només podem felicitar-nos, bo i agraint sincerament als traductors llur feina ímproba.

Josep PERARNAU

Teatre medieval i del Renaixement. Edició a cura de Josep MASSOT I MUNTANER (Les millors obres de la literatura catalana 95), Barcelona 1983, 217 pp.

Aquest llibre té les característiques fonamentals de les antologies bàsiques posades a l'abast d'un públic ampli i això sense fer rebaixes a aquella qualitat editorial que fa una obra estimable a qualsevol lector.

Troben aquí set mostres representatives de la producció teatral catalana —o, millor dit, coneguda als Països Catalans— entre els segles xv i xvi, un teatre que encara té els seus majors exponents en els textos que troben la seva arrel en la litúrgia o estan

vinculats a la religiositat popular no desvinculada, d'altra banda, del mateix entorn litúrgic.

L'antologia, doncs, no pretén ser exhaustiva, sinó acostar el lector a les línies i a les peces que donen la imatge més coherent i bàsica del teatre dels esmentats segles.

S'ofereixen, així, al lector les obres més típiques sorgides a l'entorn dels cicles litúrgics de Nadal-Epifania, de la Passió del Senyor, del teatre nascut a redós de les festes dels sants i, en concret, de les festes marianes, sense deixar de banda les derivacions de la popular «dansa de la Mort» o la producció de to més directament apològic. Finalment, per deixar testimoni que el teatre conegut en l'àmbit dels Països Catalans i en el marc d'aquella època té també les seves expressions més enllà del context religiós, s'ha tingut també present aquell que incideix en el retrat dels costums socials. Cada un d'aquests sectors està reflectit en l'antologia a través d'un sol exemple, prou qualificat com perquè el lector quedi situat i es faci el perfil adient a cada cas, així com perquè a través de tots ells pugui abastar globalment i amb quina diversitat la literatura teatral va prendre cos durant aquells segles en el nostre àmbit cultural.

Precedint els textos aplegats en aquest volum, Josep Massot i Muntaner, en un breu «Pròleg» i en unes cenyides «Notes sobre l'edició», posa el lector en els antecedents precisos que cal que tingui present sobre els textos que va a llegir. Aquestes pàgines —deu, en total— són un resum o paradigma, tant pel que fa als accents que defineixen el teatre de què es parla com de les dades documentals referides al mateix, on, sense sobrar ni mancar res, es donen al lector les claus de lectura del llibre. Esdevenen, d'aquesta manera, un bon exemple de simplicitat expositiva, de concreció i de l'erudició pertinent a l'hora de donar notícia, sense enfarfegar ningú, del que cal o és convenient que tothom sàpiga sobre una qüestió determinada.

No cal assenyalar aquí totes les característiques de les peces que aquesta antologia comporta. Les recordarem amb la major brevetat. Trobem aquí: *Consueta per la nit de Nadal* (del manuscrit 1139 de la Biblioteca de Catalunya, copiat a Mallorca a finals del segle XVI); *Misteri de la Passió de Jesucrist* (d'un manuscrit del segle XVI, conservat a l'arxiu de la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria de Cervera); *Misteri de santa Àgata* (segons un únic manuscrit del segle XVI); *Representació de la Mort* (del manuscrit 1139 de la Biblioteca de Catalunya); *Misteri d'Elx* (pres d'«El Archivo» del 1890, a cura de Roc Chabàs); *L'Església militant* de Joan Timoneda (València 1575); i *La vesita* de Joan Fernández de Heredia (procedent de les obres completes d'aquest autor —València 1562—).

Aquestes notes són purament indicatives per situar cada títol. Josep Massot indica, evidentment, les diverses edicions de què és deutor en la transcripció de cada peça, així com del tipus de correccions que ha cregut convenient de fer quan les transcripcions anteriors a aquesta no comportaven la fidelitat que calia demanar. L'obra, per tant, suposa aquella revisió de les edicions no fetes corre-cuita per donar a conèixer, com sigui, un text o uns textos d'interès, sinó la d'aquelles altres que inclouen l'atenció més acurada al text que s'ofereix.

Tots aquests accents: donar el marc coherent d'uns textos, la bona tria que d'ells es fa i el fet d'haver vetllat per la seva correcta presentació, fan estimable l'edició d'aquest volum, en el qual —seguint les normes de la col·lecció— s'ha regularitzat l'ortografia per facilitar la lectura de textos antics als lectors d'avui. Tot fa, doncs, que sigui un bon servei per posar a l'abast de tothom el coneixement dels textos teatrals més antics propis de la nostra terra i de la nostra cultura pròpia.

Josep URDEIX

Pep VILA i Montserrat BRUGET, *Festes públiques i teatre a Girona. Segles XIV-XVIII (Notícies i documents)*, Girona 1983, 232 pp.

Inicialment escrita pels dos autors i finalment ampliada per Pep Vila, aquesta obra vol ser una contribució documental a la història del teatre a Girona des de l'edat mitjana fins al lliandar del segle XIX. De bell antuvi ja es diu que no totes les aportacions són originals i els autors es reconeixen deutors i citen sovint els estudis i els textos ja publicats anteriorment per Richard B. Donovan, Higini Anglès, Josep Romeu, Josep Massot, Julián de Chía, Enric Claudi Girbal, Gabriel Roura, Lluís Batlle i Prats, Fidel Fita, Emili Grahit, Lluís Constans i d'altres. Per la seva banda, els autors o l'autor darrer exhumen notícies trobades als arxius gironins, les quals «donen fe de l'existència d'un teatre que possiblement devia gaudir d'una certa importància» (8).

En una primera part els autors resumeixen i en part amplien el que fins ara se sabia sobre drames litúrgics medievals a Girona, centrats en els cicles nadalenc (*Cant de la Sibilla*, *Sermó del bisbetó*, *Epístola farcida de sant Esteve*) i pasqual (jocs de Pasqua), sobre la festa i processó del Corpus, les festivitats religioses (Puríssima, Àngel Custodi, Assumpció), les profanes (joglars, festes cortesianes, commemoracions de fets històrics, funerals i proclamacions reials, visites príncipesques), sobre el teatre profà, el rastrejable teatre humanístic i la influència de l'educació jesuítica en l'eclosió durant el segle XVIII de festes i certàmens literaris, acadèmies i oratoris. En l'apartat dedicat al teatre profà, Pep Vila i Montserrat Bruget estudien breument els primers edificis gironins dedicats a teatre de comèdies (segles XVII i XVIII). En aquesta primera part apareix sovint documentació inèdita dels arxius gironins, sense els corresponents aparells de citació, la qual cosa en dificultarà l'ús posterior.

La segona part de l'obra és un conjunt d'apèndixs de valor desigual. Alguns són quasi totalment injustificats, com és ara el primer, que dona la transcripció literal de 9 pàgines del volum XLV de l'*Espanya Sagrada*, un text del *Cant de la Sibilla*, ja publicat per Mn. Lluís Constans i per Donovan, el que diu Josep Bauccells i Reig (cf. «Revista Catalana de Teologia» VI/1 [1981], 185-186) entorn d'un *Cant de la Sibilla* del segle XVI transcrit per Gibert el 1946, que també és reproduït amb algunes correccions incorporades de l'edició de l'*Ordinarium* gironí de 1550, dues actes del Capítol de la Seu de Girona sobre certs abusos que es perpetraven amb motiu de la festa del bisbetó ja publicades per Enric Claudi Girbal, tres notes sobre la festa del bisbetó provinents del *Repertori* de Sulpici Pontich versemblantment inèdites, i un text publicat l'any 1922 per Higini Anglès sobre l'epístola farcida del martiri de sant Esteve continguda al ms. 911 de la Biblioteca de Catalunya, amb la transcripció musical i textual de la dita epístola. També l'apèndix segon reproduceix documentació ja exhumada per Donovan, entremesclada amb documentació segurament inèdita referent a representacions del cicle pasqual, així com textos del volum XII del *Viage literario*, del volum XLV de l'*Espanya Sagrada*, d'Enric Claudi Girbal, de Josep Massot i Muntaner sobre aspectes de la celebració de la Setmana Santa gironina. En l'apèndix tercer es reproduceix un text de Julián de Chía sobre la festa del Corpus, fragments del pare Fidel Fita i del pare Jaime Villanueva, així com notícies referents al segle XVI extretes del *Repertori* de Pontich, i el contingut del fullotó Bonsoms 8057 de la Biblioteca de Catalunya, de l'any 1780. L'apèndix quart recull fragments de la *Relación sumaria de las fiestas que la insigne ciudad de Gerona a hecho en honor de la Immaculada Concepción*, Girona, Imprenta de Gaspar Garrich 1619. En l'apèndix cinquè els autors aporten dos textos del *Manual d'acords* de 1601 i 1605 sobre festes amb motiu de naixements de prínceps, un llarg text de Chía sobre el mateix assumpte, un text exhumat per J. Vicens i Vives i finalment editen gairebé complets cinc opuscles del se-

gle XVIII: *Descripción de las solemnísimas fiestas con que la muy noble ciudad de Gerona recibió al serenísimo señor don Carlos de Borbón Farnesio, Infante de España, Duque de Parma y declarado heredero sucesor de los estados de la Gran Toscana, el día 24 de noviembre del año 1731*, Girona, Jayme Bro 1731; *Demosttraciones de regocijo con que explicó su afecto la ciudad de Gerona en la proclamación de su amado monarca Don Fernando Sexto de Castilla y Tercero de Aragón*, hechas en 23 de octubre de 1746, Girona, Narciso Oliva s.a. (1746); *Festivas demostraciones con que se desahogó la lealtad y amor de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Gerona en la gloriosa proclamación de su cathólico rey Don Carlos Tercero que executó el día 8 de octubre de 1759*, Girona, Joseph Bro s.a. (1759); *Festiva aclamación del serenísimo señor Don Carlos Quarto Rei Católico i Emperador de las Indias, egecutada en la fidelísima Gerona en los días 22, 23 i 24 de Febrero de 1789*, Girona, Narciso Oliva 1789; *Relació de las festas se feren en la ciutat de Gerona per la proclamació de nostre cathòlic monarca D. Carlos IV* (que Déu guarde) en los días 22, 23 y 24 del mes de febrer de l'any de 1789, ab altres notícies que aquí se refereixen (manuscrit de l'AHMG). L'apèndix sisè i darrer dóna tres documents sobre el teatre de comèdies de Girona i la relació de les obres representades a Girona d'agost a octubre de 1784, provinents d'un lligall administratiu sobre teatre de l'AHMG, així com tres textos sobre assumptes de teatre provinents del *Manual d'acords* de 1791, dos textos sobre companyies de còmics a Girona el 1798, del *Manual d'acords*, i un petit inventari dels béns del teatre existents el 1804, ja publicat l'any 1893 per Enric Claudi Girbal a la «Revista de Gerona». Clou el llibre una bibliografia.

Hem de remarcar que alguns dels textos transcrits en l'obra de vegades no semblen ben interpretats o, almenys, els autors no fan notar la seva forma estranya: *Die hobis, Maria* (= Dic nobis, Maria), p. 12; *indultus* (= indutus), ib.; *hístii* (= hostii), p. 15; *acostumase* (acostumave?), p. 29; *quoe* (= quae), p. 37; *at* (= ad), ib.; *seguentum* (= sequentem), p. 52; *corum* (= eorum), p. 78; *fictione* (= fictione), ib.; *feverunt* (= fecerunt), ib.; *finit a* (= finita), p. 103; *ets* (= est), p. 135; *presentim* (= presertim), ib.; *illa qua* (illa quae? illam quam?), ib.; *matutonorum* (= matutinorum), ib.; *fascturum* (= facturum), ib.; *negandunos* (= negandum), p. 136; *quatror* (= quatuor), ib.; *Verbetta* (versetta?), p. 140; *ayre* (= aurem), p. 142, etc.

L'obra és ben presentada i il·lustrada amb gust i encert. Per això, malgrat que les seves aportacions documentals són limitades i s'haurien pogut resumir i editar en un article breu, malgrat algunes deficiències metodològiques i, potser, una evident manca de revisió, constitueix una bona introducció al tema que els autors han intentat d'escometre: una aproximació a la història del teatre gironí fins a finals del segle XVIII.

Jaume de PUIG I OLIVER

Agustí DURAN I SANPERE, Eulàlia DURAN, *La Passió de Cervera. Misteri del segle XVI* (Biblioteca Torres Amat, nova etapa 1), Barcelona 1984, 140 pp.

L'obra consta de tres parts: una Introducció, l'estudi sobre el «Misteri de la Passió» i la transcripció del text, amb aparat crític. La primera i la darrera són obra d'Eulàlia Duran, la segona, l'estudi històric i literari sobre el text del «Misteri» és de N'Agustí Duran i Sanpere. En la Introducció, Eulàlia Duran justifica l'interès i oportunitat de la present edició del vell text de la «Passió» cerverina perquè «constitueix —afirma— un dels textos dramàtics catalans antics, del cicle de la Passió, més com-

plets que han pervingut fins als nostres dies i el més interessant per la seva complexitat». Afirmar seguidament que «encara que teatralment té ja un esperit modern, conté escenes senceres arcaiques de caire litúrgic procedents potser, en part d'un misteri anterior, dit la "Passió del Fill de Déu", que fou representat a Cervera anualment almenys del 1481 al 1518». Ens trobem, doncs, davant una peça que recull els textos més antics dels coneguts entre els d'aquest cicle de la Passió, tan arrelat a Catalunya i de tradició gairebé no interrompuda en alguns llocs. L'obra explica les vicissituds dels fragments que ha pogut manejar i dels treballs de recerca en els arxius de Cervera, així com també de les publicacions en les quals dóna notícia dels resultats obtinguts.

La segona part és, com tots els treballs que ens deixà Agustí Duran i Sanpere, un estudi exhaustiu i magistral de les representacions del *Misteri* a Cervera. Analitza la data de 1481, que és la primera en què hi ha constància que aquest any certament fou representat el *Misteri*, el qual ja venia essent representat en anys anteriors, sense que les notes que es troben en els arxius municipal i de la comunitat de preveres permetin fixar l'any en què foren iniciades. Del text ara publicat en coneixem els autors, Baltasar Sança i Pere Ponç, sacerdots de Cervera. Potser la part més notable d'aquest estudi de Duran i Sanpere és l'anàlisi minuciosa que fa de la paternitat d'aquests dos autors sobre les diverses parts del text així com de les respectives influències rebudes d'altres textos. Els dos manuscrits conservats, que Duran senyala amb les lletres A i B, guardats ambdós a l'Arxiu de Cervera, són contrastats per Duran amb *Lo Passi en Cobles*, dels valencians Bernat Fenollar i Pere Martínez, que els autors certerins haurien tingut a la mà, i amb altres fonts possibles. Al costat de l'estudi del text pròpiament dit, Duran analitza el panorama de les representacions dramàtiques a la Cervera del segle XVI. No sols hi havia l'escenificació de la Passió a l'interior de l'església, sinó també a la plaça, on era representada la *Història de Josep o dels dotze germans*, *El fill pròdig*, la *Història de la moral cristiana*, la *Farsa del testament Vell i Nou*, les *Corts de la Mort*, la *Comèdia de Fra Garí* i algunes altres. Quan el Concili de Trent prohibí les escenificacions a l'interior de les esglésies, el *Misteri de la Passió* sortí a la plaça i als carrers i s'ha vingut representant, amb poques interrupcions, fins al moment present. Les representacions profanes decaigueren notablement després de la mort de Mn. Sança, qui devia ser home d'empenta i emprendedor. La tercera part, com hem dit, és la transcripció, amb aparat crític, dels textos conservats. Cal remarcar, ultra l'acurada transcripció literal, l'anàlisi dels mots afegits i fins i tot de les lletres annexes a algunes paraules que, per tractar-se d'un text teatral, tenen especial significat, així com també de les anotacions marginals, i dels versos ratllats i sobreposats. En molts casos, havent consultat els originals, com els ha consultat el subscrit, cal fer palesa l'extraordinària dificultat d'aquesta transcripció que amb freqüència és interpretació, donat el mal estat dels manuscrits, la baixa qualitat del paper, abراسió de la tinta, el desgast del conjunt de fulls per efectes de l'ús, etc. Aquesta tasca d'Eulàlia Duran completa de forma podem dir definitiva l'obra iniciada pel seu pare a l'entorn del vell text de la *Passió* cerverina. Un treball que permet que ara coneguem, per primera vegada, la totalitat del conjunt que ens ha estat conservat, i amb totes les remarques i advertències que el seu estudi pacient i minucios ha suggerit a l'autora. Aquest esforç, sortosament, no ha esdevingut balder. D'una banda, tenim ara retrobat i a l'abast un text pràcticament desconegut. D'una altra, essent Cervera «una de les poques poblacions catalanes que ha mantingut la tradició de representar la Passió per Setmana Santa» —com diu Eulàlia Duran—, i essent l'actual text, castellà des de l'any 1940, sembla que la publicació d'aquesta obra ha fet decidir als responsables de la Passió escenificada a Cervera a prendre l'acord de substituir l'actual text castellà per una adequació a les exigències escèniques del vell text de Baltasar

Sança i Pere Ponç. Pot ser que aquests versos antics ja cobrin nova sonoritat la vinent temporada de Quaresma.

Josep M. RAZQUIN

Pere TRAGÓ, *Spill manifest de totes les coses del vescomtat de Castellbò*. A cura de Cebrià BARAUT, la Seu d'Urgell 1982, XLII i 206 pp.

Del 1976 ençà, Catalunya ha viscut un fenomen cultural que no sembla haver estat subratllat fins ara. Com si la normalització política fos una primavera després de les rigors d'un llarg hivern, les iniciatives culturals i més en concret les del cultiu de l'herència llegada pels passats han començat a florir i a granar arreu del principat. Qui en necessités una prova, farà bé de fixar-se en la gama de procedències de les obres enviades a la redacció al final d'aquest volum.

Un dels centres que s'ha manifestat més fecund ha estat el de la Seu d'Urgell, car ja l'any 1978 ofería el primer volum d'un anuari, «Urgellia», publicat després amb regularitat formant un llibre anyal d'entorn de cinc-cents pàgines. «Arxiu de Textos Catalans Antics» ha dedicat molta atenció en els números anteriors a informar els propis lectors dels treballs publicats a «Urgellia». Darrerament, la Societat Cultural Urgellitana ha iniciat la publicació de llibres pròpiament dits, el primer dels quals és el que ara ens ocupa, editat amb l'ajut de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya, la qual ha fet possible moltes de les publicacions a les quals he fet referència en començar aquesta recensió.

La publicació del *Spill manifest... de Castellbò* ha d'ésser saludada com un autèntic esdeveniment, per tres raons, la primera de les quals és la de resultar-ne enfortit un centre de cultura comarcal, detall del qual acabo de parlar i al qual no tornaré. La segona és la de fer-nos conèixer un autor, Pere Tragó, l'obra del qual, tot i ésser inacabada, només pel fet d'haver estat esquemàticament concebuda i formulada, ja demostra que és de gran envergadura; basti'ns de recordar que es proposà la realització d'una autèntica enciclopèdia en vint-i-quatre llibres sobre els diversos aspectes de la Catedral de la Seu d'Urgell (i ací, bo i demanant perdó per la referència a un suggeriment fet en aquestes pàgines, recordaré que en el volum anterior d'ATCA, 233-234, em permetia d'indicar la urgència de treballs sobre les grans institucions del país; el *Liber capibrevii maioris* de la catedral de la Seu d'Urgell, i altres obres paral·leles per a d'altres institucions, podrien ésser la base per a la realització d'estudis d'aquell tipus). Les pàgines XVII-XXIII de la introducció al volum que ens ocupa presenten una primera notícia sobre l'obra escrita de Pere Tragó i ens donen a conèixer aspectes fins ara desconeguts, fins i tot segurament insospitats, de la forma com a Catalunya hom connectà amb els postulats del Renaixement durant la primera meitat del segle XVI en llocs com la Seu d'Urgell o Castellbò. En aquest sentit, potser s'ho valdria de saber on estudià lleis Pere Tragó (recordem que ell mateix s'autodefineix «juriste», p. 8, línia 5 del final de pàgina), i, si tal com és possible de sospitar, ho féu a Lleida, sembla que l'estudi del Renaixement clàssic a l'Estudi General d'aquesta ciutat seria un tema amb moltes possibilitats. La tercera és que el *Spill manifest... de Castellbò*, tot i haver nascut de forma limitadíssima com a recull dels drets de la casa senyorial en els terrenys del vescomtat, és una font d'una qualitat i solidesa fora de tota sospita per als aspectes demogràfics, onomàstics, toponímics i econòmics de la zona esmentada, absolutament imprescindible per a qui en el futur vulgui saber quelcom sobre les poblacions afectades en la primera meitat del segle XVI. Una pregunta: ¿no s'ha conservat cap notícia de la biblioteca de Pere Tragó?

Les aportacions culturals procedents de les comarques no necessàriament han d'ésser de segona categoria i els exemples de la Seu d'Urgell en són la prova. El *Spill manifest... de Castellbò* certament no és un text de segona, tal com acabo de subratllar. Per això, hom resta perplex en contrastar les fotocòpies reproduïdes en les pàgines XL i XLI, amb la respectiva transcripció i trobar-hi el resultat que segueix (recordem que l'autor afirma: «conservo invariablement l'ortografia del manuscrit i regularitzo només l'ús de majúscules i minúscules, la puntuació i l'accentuació...», XLII): la transcripció de la pàgina 6, línia 2 diu «mansorum», la fotografia de la pàgina XL «mamsorum»; en la mateixa línia trobem «reddituum» per «redditum»; línia 3, «etc. et in suo» és en la fotocòpia «etc. in suo»; línia 12, «en cartes», fotocòpia «cartes»; després de la línia 17, relativa a «La vila de Castellbò...», manca tota una línia, el text de la qual diu: «La vall de Castellbò, de la qual diem avant en cartes .viij.»; línia 19, «en cartes», la fotografia «cartes»; línia 20, «Los llochs de Castellaç, Vescarbó...», la fotografia «Los llochs Vescarbó...». Veig, d'altra banda, que hi ha normalització de «v/u» i de «f» al començament de paraula quan en la fotocòpia hi ha dues «ff». Suposo que més d'un lector es preguntarà si la fidelitat a l'original és en tota l'obra igual que en la mostra comprovable. El text és transcripció de la còpia del *Spill...* existent en l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, amb variants de l'altra còpia, ara a l'ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, 2.ª classe, C 60. L'editor ha afegit al text algunes notes explicatives, no totes encertades (així, per exemple, els cinc llibres de les *Decretals*, que Pere Tragó esmenta en el text de les pàgines 4-5, no són les *Quinque compilationes antiquae*, ans la compilació de Sant Ramon de Penyafort o *Decretals* de Gregori IX, abans del *Liber sextus Decretalium* de Bonifaci VIII, de les *Clementinae* de Climent V i de les *Extravagantes* de Joan XXII). La introducció, per la seva banda, és un treball ben estructurat, en el qual, en apartats successius, trobem recopilades les notícies convenients sobre el Vescomtat de Castellbò en l'Edat Mitjana, sobre Pere Tragó i la seva obra, amb transcripció literal del pròleg al *Liber capibrevii maioris*, que ja coneixem (XVII-XX), i de la presentació de l'*Uterus*, una altra de les recopilacions documentals projectades per a la catedral de la Seu d'Urgell (XXI-XXII), i sobre el *Spill manifest... de Castellbò*, amb atenció particular a les dades demogràfiques (XXIX-XXXI). El volum conté al final, a tall d'apèndix primer, la transcripció del *Capbreu del vescomtat de Castellbò*, recopilació de notícies i declaracions, preses davant notari els anys 1493-1494, sobre els drets senyorials en el vescomtat, ara a Barcelona, ACA, Cancelleria, Vària 50 (109-150); i a tall d'apèndix segon (151-186), la de vint documents d'ACA, de l'Arxiu de la Catedral de la Seu i un dels Archives Nationales de París J 880, n. 34, datats entre 1195 i 1599 amb concessions senyorials als habitants del vescomtat; remarquem l'existència d'un fragment en llengua catalana en el n. 4, de 1241 (155) i el fet d'ésser redactat tot en aquesta llengua (tret de l'escatocol el n. 6, de 1294 (158-160)). Un índex toponímic (187-202) augmenta notablement el servei de l'obra.

Cal felicitar per aquest llibre tant Cebrià Baraut (bo i deplorant els dubtes que planen sobre la transcripció) com tots aquells que han fet possible la seva publicació.

Josep PERARNAU

Pere Antoni BEUTER, *Crònica*. Introducció i edició d'Enric IBORRA (Biblioteca d'autors valencians 4), València 1982, 282 pp.

Reedició del llibre publicat a València el 1538, després només reproduït en edició

facsimil (29), ara presentat de forma que sigui a l'abast del públic normal, resoltes les dificultats que les edicions de la primera meitat del segle XVI presenten al lector actual no especialitzat, i amb una introducció (7-28) que ajuda a comprendre l'ambient en el qual sorgí el llibre.

No sé si la coincidència fou intencionada, però el fet és que el llibre que ens ocupa aparegué a València tres-cents anys justos després de la conquesta de la mateixa ciutat per Jaume el Conqueridor. Dic això, perquè aquella i d'altres conquestes, aquests i d'altres fets del rei, aquest i d'altres reis successors seus i llurs gestes foren objecte entre nosaltres de cròniques diverses. L'any 1538 València ciutat i cap del Regne volia tenir la seva. Aquest podria ésser el detall que converteix la *Crònica* de Beuter en obra significativa i, per això mateix, digna d'ésser analitzada amb cobdícia. Formulem-ho així: ¿pretenia València la democratització del gènere literari de la crònica, almenys entès en el sentit en què ho havia estat entre nosaltres?

L'obra de Beuter fou escrita per encàrrec dels jurats de la ciutat de València, tal com el mateix autor ens explica en la dedicatòria (36). L'encarregat del treball era un professor de teologia i una mica per això i un xic perquè la cosa no devia desplaure a jurats i ciutat, confegí un llibre que tenia més de tesi que d'història dels fets. Deixem-li formular ell mateix l'objectiu que es proposa: «...serà bé que primer se prove ser esta nostra València aquella primera que Gneo Escipiò renovà i après respondrà's a les conjectures...» (126); i encara: «Per estes raons se prova clarament a qui ho vol comprendre que aquesta nostra ciutat sia aquella que Gneo Escipiò renovà...» (138).

La recopilació de materials per a la construcció de la tesi fou presidida més per criteris de quantitat i de prestigi que pels del rigor en la crítica dels fets. Amb això no voldria de cap manera devaluar allò que hi ha de realment vàlid en la *Crònica* de Beuter, car hi ha bon nombre de detalls dels quals ell és testimoni ocular, com quan, per exemple, a les pàgines 124 i 126 parla de troballes contemporànies en el subsòl de diversos indrets de la ciutat de València o a la pàgina 98 sobre la situació de l'amfiteatre de Morvedre (Sagunt). Afegim-hi el nombre considerable d'inscripcions transcrites. Hi ha, encara, el fet important d'ésser una cristallització de les idees ambientals relatives a la cosmovisió en els seus diversos centres concèntrics (a la pàgina 141, per exemple, ja apareix Amèrica, a diferència del *Spill...* de Pere Tragó, del qual ens acabem d'ocupar, on els continents encara eren tres, Àsia, Àfrica i Europa, 4).

Un dels punts en els quals la cristallització acabada d'esmentar és per a nosaltres més interessant és la quantificació dels castellanismes, car no sols es troben els indicats en la pàgina 26 de la introducció, ans encara d'altres, com són «antojà», 110, línia 20; «palos», *ibid.*, línia 25; «reparo», 123, línia 3; «socorro», 147, línia penúltima; «les rehenes», 159 i 160, etc. Potser un dels estudis més suculents, al qual es prestaria la *Crònica* de Beuter, seria el d'individuàr-hi els elements que la configuren com a obra en l'òrbita de la monarquia hispànica. ¿Quin resultat donaria una comparació amb Rafael Martí de Viciana?

És possible que un dels elements que més contribueix a prendre vàlua històrica a l'obra de Beuter és la seva credulitat envers falsificacions com les de l'escotorit Giovanni Annio da Viterbo, inventor de l'historiador caldeu Beroso. Però la introducció s'ha ocupat de l'afer (18-20) i no sembla que calgui insistir-hi.

Tal com és, amb els seus valors i les seves limitacions, la *Crònica* de Beuter torna a trobar-se ara a l'abast de la mà del lector modern, vestida de les característiques de la col·lecció en la qual ha estat acollida, justament les de fer tot el possible per a posar-la a l'abast de la comprensió del lector normal d'ara. I aquesta ens sembla la qualitat substantiva del llibre que ens ocupa, la de fer possible la lectura del llibre de Beuter a la generació actual, estudiosos inclosos, car no és fàcil de tenir accés a

un exemplar de l'edició original ni, des del punt de vista econòmic, a un de la reproducció anastàtica. I si en les coses humanes és difícil de parlar de quelcom de definitiu, el principi s'aplica certament a l'edició que ens ocupa, però és igualment indubtable que ens hi acosta i per això cal agrair sincerament l'esforç realitzat pels editors.

Amb vistes a una edició futura i més perfecta em permetria de suggerir primer un major esforç per a evitar errors d'impremta, particularment en la transcripció de paraules llatines. Fixem-nos, per exemple, en els tres mots de la pàgina 125, línia 2: «...pretium apud flumem...» sembla que deu haver de dir «...pr(a)elium apud flumen...». En algun cas, un pèl més d'atenció hauria assegurat un text català més autèntic, com és ara en la pàgina 124, línia darrera, «còpia una lletra...» hauria de fer «...copia una lletra...» (la primera paraula transcrita no és substantiu, ans verb; el dubte podria ésser el temps pretèrit: «copià?»). Sembla que caldria esmerçar un cert pundonor a assegurar que els títols de les obres citades siguin autèntics, car hom resta amb grans dubtes que Pomponi Mela tingui una obra intitulada *De extimis Hispaniae* (50, línia 21) i Pau Orosi una de títol *De Ormesta mundi* (83, línia 16). Recordem que pocs lectors actuals sabran que la doble «ff» de la pàgina 123, línia 15, és l'abreviatura del *Digestum*. Però aquesta i d'altres possibles minúcies no entelen un volum la importància del qual és demostrada pel fet de la seva sola existència.

Josep PERARNAU

Michel de MONTAIGNE, *Apologia de Ramon Sibiuda*. Traducció de Jaume CASALS. Edició a cura de Pere LLUÍS FONT (Textos filosòfics), Barcelona 1982, 330 pp.

No és pas la primera vegada que apareix la traducció catalana del cèlebre capítol XII del llibre segon dels *Essais* de Montaigne. Jaume Aiguader i Miró ja n'havia publicada una, des de 1931 a 1936 a *Monografies mèdiques* (núms. 56-104), avui dia inabordable i, sap greu haver-ho de dir, caduca. Era d'esperar que la col·lecció «Textos filosòfics» d'Editorial Laia inclogués aquest text fonamental de la cultura europea en la seva sèrie. I per tant, com sempre que cal parlar de Montaigne, apareix en primer pla la figura enigmàtica de Sibiuda.

Jaume Casals i Pere Lluís Font han fet un treball digne d'elogi. Dintre la limitació inherent a les funcions de traductor i d'introducció han acostat sensiblement Montaigne al lector català. La traducció de Jaume Casals, que ha volgut ésser «gairebé literal», al marge de remarques de detall que se li podrien fer —com a tota traducció, és clar—, aconsegueix de servar aquell to de majestuosa pensarositat i fina agudeses de l'estil de Montaigne. La introducció de Pere Lluís Font, amb la cronologia i la bibliografia annexes, bo i cenyint-se al més essencial, és suficient i clara, encara que algú l'hagi discutida amb més entonació que no pas força. Montaigne és molt complex. A tot autor el pensament del qual perdura a través dels segles, cada època el veu a través del filtre de les seves preocupacions, d'una forma forçosament parcial, i encara més quan cal encongir-lo en una curta introducció.

A remolc de Montaigne, Sibiuda emergeix amb relleu particular a propòsit de l'*Apologia*. Les influències grans i menors de Sibiuda sobre Montaigne han merescut estudis minuciosos i potsers no prou divulgats entre nosaltres. En l'*Apologia* Montaigne dispensa al vell mestre medieval un tracte paradoxal: defensa els seus punts de vista a base de superar-los amplament. Aquest fet justifica que en la introducció Pere Lluís Font doni les dades més essencials sobre el pensament de Ramon Sibiuda d'una forma concisa, en la qual s'endevina la influència dels estudis dels germans Carreras

i Artau sobre Sibiuda. En un altre lloc (Jaume de Puig i Oliver, *Ramon Sibiuda i Michel de Montaigne, una relació intel·lectual plena de paradoxes*, dins «El Món», núm. 55 [24-XII-82], 25) ja vam intentar de formular un judici sobre l'aventura de les relacions intel·lectuals entre Montaigne i Sibiuda. Hi ha molt a estudiar encara sobre aquest fenomen, que és una de les situacions espirituals més estimulants en les quals ha participat el nostre lullisme en una de les seves formulacions més originals i innovadores, encara que hagi estat perquè les seves possibilitats intrínseques hagin quedat definitivament escanyades.

Amb la publicació d'aquest text de Montaigne, el lector català curiós podrà encarar-se amb la figura del gran pensador del Perigord i, si no el coneix de primera mà, descobrirà que un dels seus escrits cabdals està en relació amb un pensador català sobre el qual hi ha un consens unànim que no és prou conegut i que ràpidament cal fer sortir de l'ombra on s'amaga.

Jaume de PUIG I OLIVER

Benigno HERNÁNDEZ, *Sermonario manuscrito del Colegio de San Estanislao de Salamanca. Abundantes piezas inéditas del obispo don Felipe Bertran*, dins «Revista Española de Teología», 42 (1982), 45-185.

Potser, imitant genealogies més il·lustres, hom podria dir que, almenys en allò que toca l'atenció dels estudiosos, «Finestres genuit Maians, Maians genuit Bertran». Veritat o no, el fet és que assistim al naixement de l'interès per un altre dels il·lustrats valencians, Felip Bertran, i l'estudi que ens ocupa n'és mostra. Afegim una referència a un incipient interès cultural pel tema de l'oratoría sagrada i tindrem les raons que obliguen a dedicar una atenció particular a les pàgines que ens ocupen.

Tal com el títol indica, l'estudi se centra en un volum procedent del Seminario Conciliar de San Carlos de Salamanca (46), ara en la casa de formació dels jesuïtes de la mateixa ciutat (45-46), en la biblioteca de la qual porta la signatura topogràfica II-41-d (47). Tractant-se d'un volum factici o aplec de cent quaranta-una unitats bibliogràfiques o quaderns amb peces oratòries dels segles XVIII i XIX, moltes de les quals es presenten anònimes, l'autor explica en la primera part de l'estudi (46-107) el seu treball encaminat a «ordenar las piezas de la colección» (47), on passa revista a criteris successivament emprats i successivament desestimats, perquè en tots restaven peces reàctes als intents de classificació unitària (cronològic, geogràfic, d'autor, cal·ligràfic —dins el qual l'autor identifica dotze mans i li resten encara sis peces dubtoses—) i desemboca al final en el reconeixement que l'únic comú denominador de totes les peces és llur referència a l'any litúrgic. El fet, però, que els altres criteris resultessin inaplicables a l'hora d'ordenar totes les peces de la col·lecció no significa que els anteriors intents d'Hernández resultessin infructuosos, ni que només fos perquè, per exemple, en exposar el criteri cal·ligràfic (56-94) —finalment desestimat— no sols identifica les vint-i-set peces autògrafes de Felip Bertran (mà A, 57-62) i la presència d'anotacions autògrafes en d'altres (79-81), ans encara arriba a la conclusió que trenta dels trenta-un sermons de la mà K (83-86) «no son atribuibles a D. Felipe» (85; cf. 87) i que, en canvi, els altres hi tenen alguna relació, amb la qual cosa tenim que el volum esmentat conserva entorn de cent vint sermons d'alguna manera pertanyents a Felip Bertran.

L'autor continua el seu estudi remarcant l'interès d'aquestes peces per a la reconstrucció del clima espiritual i cultural valencià del segon quart del segle XVIII (111-137), pàgines en les quals s'aparta de la qualificació pejorativa i heterodoxa de «jansenista»,

atribuïda a Bertran per Marcelino Menéndez y Pelayo, contra la qual Hernández creu que Bertran no fou altra cosa que un pastor d'ànimes rigorista (119-120), «un espíritu jansenizante» (123), íntim de Josep Climent i Avinent, de Francesc Pérez i Baier i de Joaquim Llorenç Villanueva (120-121), amitats que desvirtuarien el judici negatiu de Maians (124; cf. 112). El contingut dels sermons i sobretot la biblioteca de Bertran confirmarien que el judici de Maians era excessiu (remarquem la llarga nota [124-127] sobre el destí de la citada biblioteca, donada al Seminari Conciliar de Salamanca). Bertran, en canvi, no tingué cap dificultat a reconèixer tot allò que devia a Maians i sobretot al seu *El orador cristiano*, tant en la teoria com en la pràctica (128-133). En realitat, Felip Bertran fou reconegut com a un dels millors oradors sagrats del seu temps, tot i que la seva oratòria no hagi estat objecte d'estudi, car només tres dels seus sermons havien estat publicats fins fa poc (134-135), malgrat que la recopilació ací estudiada sembla que era destinada a la publicació (90); darrerament n'han estat editats dos més (135), ultra els altres dos que són publicats en apèndix d'aquest estudi (172-176, *Sermón en la apertura del Seminario*; 176-184, *Sermón... en la dominica cuarta de adviento*). D'ací ve la importància de la col·lecció salmantina, noranta-quatre fascicles de la qual contenen sermons (alguna vegada més d'un) de Felip Bertran (136, amb notícia d'un altre en la nota 169). La tercera part de l'estudi compara el volum salmantí amb els dos conservats a Montcada de l'Horta, Biblioteca del Seminari de València, manuscrits 25 i 40, i arriba a dues constatacions bàsiques: que els quaderns de València coincideixen amb els de Salamanca escrits per la mà A, autògrafs de Bertran, tant en la calligrafia com en les altres característiques (139); i que els dos grups acabats d'esmentar encaixen tan bé que formen com una única sèrie completa (141-142), fins al punt que l'autor es pregunta com s'explica que una part anés a València i l'altra a Salamanca (143). L'inventari presenta la fitxa de les cent quaranta-una peces inicials del volum de Salamanca, amb indicació de títol, tema tractat, dades materials del quadern escrit, íncipit i èplicit del text i, en algun cas, notícies complementàries com és ara el possible fet de l'edició (143-170; al final hi ha fitxa de quatre fascicles darrerament afegits, sense relació amb el nostre tema, 171). Ja hem donat notícia dels dos sermons transcrits en les pàgines 172-184.

Tenim, doncs, un primer estudi seriós sobre l'activitat oratòria de Felip Bertran amb un resultat inqüestionable: el d'elevat fins a vora cent seixanta els seus textos, la major part autògrafs, en concret vuitanta-sis. És cert que les peces publicades fins ara només són set, però això mateix indica el primer pas a donar, el de publicar els textos, almenys els més significatius, i Benigno Hernández deu ésser ara la persona més preparada per a fer-ho. Potser la col·laboració amb Antoni Mestre per a l'enquadrament de la part predicada a València reeixiria a donar un resultat difícilment superable, també des del punt de vista de la història cultural. Recordem, en efecte, que Felip Bertran pot ésser la personificació del pas de l'oratòria de fray Gerundio de Campazas a la de la Il·lustració a València. Les escasses equivocacions que he pogut individualitzar (a la pàgina 142, línia 4 abans de les notes, en compte de «2.ª» ha de dir «7.ª» [vegeu 141, línia penúltima]; a la pàgina 175, línia 12, «Faxaquet» sembla que hauria d'ésser «Taxaquet»). També suggeriria que a la pàgina 125, línies 13-14, la frase «que firmaré de mi acostumbrada», allò que és sobreentès no és «manera», sinó «firma», de la mateixa manera que en la frase «segellat amb el major de les nostres armes» el substantiu sobreentès és el corresponent al participi «segellat», és a dir, «segell». Però són minúcies i només serveixen per a confirmar la molt positiva valoració del treball.

Enric CORTÈS, *Fragments de manuscrits hebreus i arameus descoberts de nou a l'Arxiu Diocesà de Girona*, dins «*Revista Catalana de Teologia*», VII (1982), 1-56.

Si es tractés només de donar notícia del contingut d'aquest article, el lloc del resum seria la secció pròxima de «Notícies bibliogràfiques» i el text podria ésser el següent: anunci de la primera tongada de recents troballes de textos hebreus en cobertes de registres de l'Arxiu Diocesà de Girona i descripció, anàlisi i identificació dels vuit primers fragments amb textos o comentaris bíblics (Fragment A - Fragment H, 2-25) i d'altres onze amb textos talmúdics, poètics o jurídics (Fragment I - Fragment XI, 25-54). L'autor es fixa tant en les característiques dels folis com en les particularitats textuais [vegeu ATCA, 2 (1983), 7-21 i 601, núm. 1141].

Però, en tant que primer lliurament d'una sèrie que esperem llarga i de periòdica constància, cal dir quelcom de la importància justament pel fet d'ésser primícia, en la qual crec que cal assenyalar dos extrems: la possibilitat de repetició en d'altres indrets de Catalunya, on hagués existit una comunitat jueva; i la importància del menestral.

La mina, fins ara sistemàticament explorada en l'Arxiu Diocesà de Girona i, dins les possibilitats, en l'Arxiu Històric Provincial de la mateixa ciutat, són les cobertes, més en concret, els farciments de cobertes col·locades en volums potser ja durant el segle xv. Allò que sembla possible d'afirmar, en aquest moment, és el fet que no es troben únicament en volums originaris de la ciutat de Girona, ans també en d'altres de procedència diversa, encara que no podria pas afirmar que no haguessin estat portats a relligar a Girona; tampoc no ho podria negar. Puc afirmar que en volums procedents de poblacions altres que Girona es poden trobar fragments de paper o de pergami en el farciment de les cobertes o en els reforços del relligat, escrits en hebreu. Cal suposar, almenys com a hipòtesi de treball (potser mai la frase no ha estat tan encertada), que es poden trobar també en el farciment o relligat de cobertes d'altres volums que no són registres de documentació, encara que, fins ara, almenys que jo sàpiga o recordi, tals fragments només han aparegut en volums d'arxiu; limito la meua afirmació a allò que un servidor he pogut veure en els darrers temps. I això vol dir que la recerca o escorcoll pot generalitzar-se en llocs on hagués existit grup jueu i ara s'hi conservin volums enquadrats en els darrers temps de l'Edat Mitjana o en els primeríssims anys del segle xvi.

L'altra advertència que m'atreviria a fer és que, un cop individuat un text, hebreu o no, en un farciment de coberta, convé no anar endavant, perquè qualsevol intent de separació de folis normalment enganxats, ni que només sigui per segles de pressió i poca o molta humitat, pot fer desaparèixer totalment o parcialment l'escrit o les lletres. Allò que convé és conèixer una persona de l'ofici, un enquadrador amb bones mans per a feines delicades, i confiar-li tota l'operació de la separació i neteja dels folis o plects. Em sembla que és de pura justícia deixar constància que a Girona el resultat de les troballes possiblement no hauria estat el que ja comença d'ésser conegut, si la feina material no hagués pogut ésser encomanada a un autèntic artista menestral, l'enquadrador senyor J. Palahí, el qual es deixà convèncer a realitzar tal feina, quan ja les forces li faltaven i tot el portava a desentendre's de nous compromisos. Hom es pregunta si, per a tals casos, no es podria preveure un servei per part d'algun organisme oficial, a Catalunya, evidentment, la Generalitat de Catalunya i la seva Conselleria de Cultura.

Si amb aquesta recensió contribuïssim poc o molt a engruixir els fragments hebreus conservats a Catalunya, resultaria plenament justificat l'haver convertit una senzillera notícia bibliogràfica en quelcom de més abast.

Josep PERARNAU

Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani, a cura di Piero D'ANGIOLINI e Claudio PAVONE. Vol. I, A-E, Roma 1981, XVIII i 1041 pp.

Si tratta del primo di cinque volumi di un'opera di fondamentale importanza, che offrirà una vera mappa del patrimonio archivistico italiano e che è destinata a diventare uno strumento essenziale per la ricerca storica. Interessa al nostro tema nella misura in cui molte città italiane sono legate alla storia catalana. Segnaliamo in particolare la documentazione degli Archivi di Stato di Agrigento (fondo *Atti dei Notai*, Sciacca, dal 1449; fondo *Corporazioni Religiose*, Ospizio dei Crociferi di Licata, 1449); di Avellino (fondo *Atti dei Notai*, dal 1414; fondo *Raccolte e Miscellanee* con privilegi regi del periodo aragonese); di Bari (fondo *Archivi Comunali*, con documentazione in copia dal secolo XIII; fondo dell'*Archivio Notarile*, dal 1445; fondo *Raccolte e Miscellanee* con pergamene sec. XIII-XV); di Brindisi (fondo *Archivio Comunale* con documentazione in copia dal 1304); di Caltanissetta (fondo *Corporazioni Religiose*, non ordinato ma con documentazione dal secolo XV); di Catania (fondo dell'*Archivio Notarile*, con documentazione dal 1415; fondo *Corporazioni Religiose*, con documentazione dal 1331, per il Convento di S. Niccolò l'Arena, OSB; fondo *Archivi di Famiglie*, fam. Rosso di Cerami, con documentazione sulla famiglia Moncada dal 1453; fondo pergameneo, con 142 pergamene non ordinate); di Caltagirone (fondo *Archivi Comunali*, con documentazione dal 1424; fondo *Corporazioni Religiose*, miscellanea con documentazione dal 1424); di Catanzaro (fondo *Raccolte e Miscellanee* con documentazione pergameneo dal 1307, con 1107 pergamene non classificate); di Cosenza (fondo *Raccolte e Miscellanee* con 563 pergamene dal 1381, di cui si segnala in particolare due privilegi della cancelleria Aragonese, 1471-1497).

Un discorso a parte va fatto sull'Archivio di Stato di Cagliari. Esso trae infatti origine dal Regio Archivio Patrimoniale, voluto da Filippo III (27-X-1618), che a sua volta si riallacciava all'Archivio dell'Amministrazione dei Capi di Cagliari e del Logudoro e all'Archivio del Razionale (21-XII-1332), istituiti dagli Aragonesi (cfr. ACA, Real Cancilleria, Reg. 515, cc.2v-3). Qui si trova dunque la documentazione dell'Antico Archivio Regio (coi fondi delle *Prammatiche*, *Istruzioni e Carte Reali*, dal 1323; degli *Editti ed Ordini*, dal 1346; dei *Parlamenti*, dal 1421; della *Zecca* dal 1329; dei *Diplomi di Cavalierato e Nobiltà*, dal 1435; della *Luogotenenza Generale*, dal 1362; delle *Capibreviazioni*, in copia dal 1200; degli *Assensi Regi*, dal 1459; delle *Cause Patrimoniali*, dal 1391; dei *Benefici*, in copia dal 1193; delle *Bolle, Brevi e Lettere Pontificie*, dal 1474; delle *Cause di Contenzione*, dal 1491; della *Procurazione Reale*, dal 1413; degli *Arredamenti e Infeudazioni*, dal 1414; dei *Donativi*, dal 1432; delle *Miscellanee*, dal 1417); la documentazione degli Archivi Notarili (fondo *Atti dei Notai* di Cagliari, dal 1430) degli Archivi delle Famiglie (famiglia Aymerich), una Raccolta di 327 *Pergamene* (dal 1300 al 1851); due volumi di *Statuti* (*Capitols ara novament fets per lo bon govern... dels ferrers*, 1643; *Ordinacions fetes per... en Pere terç rey d'Arago sobre lo regiment de tots los officials de la sua cort*, copia del sec. XIV).

Tutto questo, solo per dare un'idea sommaria della documentazione reperibile.

Francesco SANTI

Josep M. CALBET CAMARASA, Jacint CORBELLA I CORBELLA, *Diccionari biogràfic de metges catalans*. Primer volum A-E (Fundació Salvador Vives Casajuana LXVII), Barcelona 1981, 188 pp.

Els autors són honestos i afirmen d'entrada que, abandonats ideals inassolibles, «ens hem limitat a espigolar i agabellar tot el material que ha estat més fàcilment trobable» (7). Han trobat el material en els tres-cents noranta-cinc títols de bibliografia aplegats en les pàgines 11-29, als quals fan referència les successives fitxes biogràfiques. A partir d'aquestes bases, han recollit tots els noms de metges catalans i balears anteriors a 1775 i han limitat la presència dels posteriors en el *Diccionari* als que han escrit quelcom o que han tingut una influència social objectivament constatable (8).

Tenim, doncs, una recopilació de dades que constitueix un primer pas molt estimable vers resultats més complets. Justament com a col·laboració per a assolir-los ens permetem de fer alguna indicació, centrada en la bibliografia, ja que, tal com hem dit, aquesta és el punt cardinal o la frontisa de tota la recopilació. I així, ens ha estranyat de no haver sabut trobar cap indicació d'una obra com el *Dictionnaire des médecins en France au Moyen Âge* d'Ernest Wickersheimer (cf. ATCA, 1 [1982], 347, núms. 94 i 95), perquè la «França» d'aquest autor no és precisament la de l'Edat Mitjana, ans l'actual i, per tant, recull molts metges catalans. En la pàgina 244 del nostre present volum, hom torna a recordar la figura d'aquell metge que fou, alhora, el primer rector, almenys conegut, del «Studium Barchinonae» l'any 1309, estudi i figura desconeguts dels nostres compiladors. Voldria remarcar l'interès mèdic (l'altíssim interès mèdic) dels processos de canonització, car sempre hi ha guaricions i per tant metges per entremig, algun dels quals ha estat ja publicat temps ha i no sembla ésser conegut. Sense sortir del present volum, crec que cal cridar l'atenció envers articles com el resumit en la pàgina 365, núm. 1447, perquè semblen notícies que reapareixen en publicacions diverses almenys des que aparegueren en anglès dins «The Jewish Quarterly Review», LXVIII (1978), 209-223.

Sense eixir de la bibliografia, sembla que s'ha de fer alguna pregunta. Primera, ¿no caldria ordenar-la alfabèticament seguint el primer cognom (o paraula equivalent) dels autors, a fi que hom pogués trobar amb més facilitat allò que cerca? La segona és la de si no caldria establir apartats, per exemple, un que recollís les edicions tant contemporànies com modernes d'obres antigues i un altre destinat als altres estudis moderns sobre autors passats. La tercera és la de si és absolutament necessari de fer constar obres generals com és ara la Gran Enciclopèdia Catalana o les recopilacions biobibliogràfiques d'autors catalans i balears. No cal dir que si hom pogués preveure un apartat destinat a la indicació de possibles fonts inèdites, la vàlua de la recopilació creixeria de manera considerable.

Sigui'ns permès un darrer suggeriment, el de propugnar, sobretot quan l'objecte d'estudi és el temps anterior al segle XVIII, un treball de col·laboració interdisciplinari. Normalment, els planteigs d'un estudi modern, obligat a una especialització gairebé inhumana, no encaixen amb la visió del món de segles enrera ni amb la riquesa d'implícacions que aleshores eren el pa de cada dia; recordem, només, que la «física» era la paraula amb la qual hom definia la medicina, però era, alhora, part de la filosofia o de les arts i, per tant, «ancilla theologiae». Em sembla que només en la interdisciplinarietat és possible ara respondre a la complexitat d'aleshores.

Josep PERARNAU